

Márton Dorottya

A SZENT CSALÁD
EGYIPTOMI MENEKÜLÉSÉNEK MOTÍVUMAI
VARGA LAJOS VERSES SZENTÍRÁS CÍMŰ MŰVÉBEN
ÉS A FOLKLÓRBAN

I. Bevezetés

Tanulmányomban Varga Lajos Verses Szentírás című rímekbe szedett művének az egyiptomi menekülésre vonatkozó részeit szeretném elemezni. A témaválasztáskor elsősorban az érdekelt, milyen források inspirálhatták a költőt, hogy ilyen formában „keltse életre” a Bibliában mellőzött, de a találgatásoknak és a fantáziának mindenképpen szárnyat adó csodás eseményeket. Támaszkodhatott-e szóbeliségben élő tradíciókra, voltak-e prózai előzményei a történeteknek, amikből ihletet meríthetett, esetleg az „inventio poetica” eszközeivel élt?

Ennek vizsgálatánál az összehasonlító (komparatív) módszert alkalmazom: ahol tehetem, egyéb költeményekkel vetem össze, máskor apokrif evangéliumokat hívok segítségül, vagy ponyvákat veszek szemügyre, végül a Parasztbiblia adatközlői által mesélteket állítom párhuzamba ezekkel. Kitérek a virág- és növény-szimbolikára (gyöngyvirág, nefelejcs, pálma), lehetőség szerint más nemzetek ezekről szóló mondáit is feltüntetem. A sírófa esetében igyekszem kideríteni, melyik fára gondolhatott Varga Lajos. A felsoroltakon kívül az árvalányhajnak, a szegény szántóvetővel való találkozásnak, Szűz Mária jegygyűrűjének, továbbá a balzsamkert keletkezésének szánok fejezeteket.

A szűkös keretek nem teszik lehetővé, hogy ennél mélyrehatóbban foglalkozzam a Verses Szentírással, hiszen az önmagában monumentális. A fent megnevezettek kiragadásával próbálok érzékeltetni, hogy miben rejlik Varga Lajos művének folklorisztikai értéke. Ő maga ekképpen vélekedett ennek kapcsán: „Mert a verses formában megírt történetek elénekelhetők és ezek az énekek, ezek a dal-ritmusok önkéntelenül lopóznak az emberek szívébe és ott állandó hajlékot találnak. Ezt a formát már az írás feltalálása előtt ismerte a költészet. – Szájról-szájra, dalok, versek alakjában terjedtek az ősköltészet legelső termékei és az emberiséget kultúrája legelső korszakában dalok, versek, mesék ringatták bölcsőjében... Mert amilyen szüksége van a buzaszemnek a termő földre, a jó szántásra, ép oly szükségünk van nekünk is a Bibliára, melynek tudása nélkül okos, igazságos és szavahihető, művelt emberek, megbízható jó honpolgárok nem lehetünk.”¹

Az idézet arról árulkodik, hogy a poéta előtt világossá vált, könnyebb az olvasóknak emlékezetükben megtartani ritmikus sorokat, és nem elhanyagolható tény az sem, hogy ennek háttérben jámbor hitoktatói sugalmazás is fennáll.

¹ Írásom 2014-ben BA szakdolgozatnak készült. Témavezető: BARNÁ GÁBOR. VARGA 2008. A Verses Szentírás bevezetője oldalszám feltüntetése nélkül.

II. Kutatástörténeti áttekintés

A Verses Szentírás 1899-ben jelent meg első ízben az Egri Nyomda Részvénytársaság gondozásában, és 1932-ig mintegy negyven kiadást ért meg. A könyv szinte a teljes Szentírást tartalmazza – apokrif legendákra is hagyatkozik, illetve azoknak már folklorizálódott változatai, valamint Varga Lajos saját ötletei is színesítik e munkát. A szerző páros rímű tizenkettes sorokat alkotott hatszáz oldalt meghaladó terjedelemben, művét két hasábra osztva, nagy alakban nyomtatták ki, azonban tudunk négy kötetes kiadványokról és ponyvafüzeteken való terjesztéséről is.²

Bálint Sándor Varga Lajos tevékenységét Orosz Istvánéhoz viszonyítva értékeli, mikor a „szentember” megnevezéssel illeti őt.³ Nem céloim, hogy e jázsági búcsúvezető életének állomásait, sorsának alakulását bemutassam, erre Lugossy Ilona⁴ és Faragó Jánosné⁵ tett kísérletet. Megállapítható, hogy „a kevésbé művelt emberek igényét kívánta kielégíteni, ugyanakkor folytatója egy évszázadok óta variálódó műfajnak, melyet úgy jelölhetnénk: a Szentírás versekben.”⁶

Nagy Ilona tanulmányozta a Mária-legendákat az apokrif evangéliumoktól a múlt századi folklórig, és konstataálta, hogy a szóbeliségben élő történetek egy része eredetmagyarázó monda, amely a népi mitológiába illeszthető.⁷ A korai keresztény apokrif iratok, ezek középkori fordításai és a kódexek legendái leginkább Mária és Jézus születését, annak előzményeit, emellett gyermekkorukat világítják meg. A barokk egyházi irodalom, a prédikációk felhasználták az elmúlt évszázadok literatúráját, felszólaltak a Bibliát megmásító tanításokkal szemben, azonban a ferences rend működési helyein elevenen éltek tovább az apokrif legendahagyományok.⁸ A XVII. században Magyarországon is a nyomtatott népkönyvek indultak hódító útjukra – főleg német szerzők művei cseh közvetítéssel. Ezek közül a legsikeresebb a Makula nélkül való Tükör, mely 1712-ben Ujfalusy Judit klarissza apáca jóvoltából magyarul is olvashatóvá vált. A cseh eredetiből fordított munkát Nagyszombatban adták ki a jezsuiták: eleinte nemesasszonyok olvasmánya, majd a legfelsőbb körökből „süllyedt le” a XIX. század végére a ponyvák közé.⁹

Mária-életrajzok jelentek meg Munkay János (*A Boldogságos Szűz, Isten anyja Máriának élete*) és egy névtelen alkotó (*A Boldogságos Szűz Mária élete*) tollából. Apokrif elemekkel tarkított legendákat is számba vehetünk, melyek többnyire verses feldolgozásúak: *A Boldogságos Szeplőtelen Szűz Máriának tisztelete* (anonim

2 NAGY 2001. 21.

3 BÁLINT – OROSZ 1991. 31. „Varga Lajos stílusát, versírói gyakorlatát már erősen befolyásolta kora népies hitbuzgalmi folyóiratainak finomkodó szentimentalizmusa, de még sokat megőrzött a népköltészet meleg közvetlenségéből, képszerűségéből, a régimódi kántorpoézis kenetességéből, a vőfélyversezetek pattogós ritmusából is.” BÁLINT – OROSZ 1991. 34.

4 LUGOSSY 1998. 51-53.

5 FARAGÓ Jánosné 1998. 267-269.

6 LUGOSSY 1998. 56.

7 NAGY 2001. 13.

8 NAGY 2001. 14-18.

9 NAGY 2001. 19-20.

szerző, 1868), Gitzi György: *Hat igen szép ének Szűz Máriához, Hat új ének a Szűz Máriához* (kiadta Kalmár József, 1891).¹⁰ Tudományos berkekben konszenzusra jutottak abban, hogy az apokrif evangéliumok folklórhagyományt foglaltak írásba, tehát a bennük tükröződő folklór „átment az »elit kultúra regiszterén«, és mint irodalom végigvonult a középkoron, jelen volt a barokk egységes kultúrájában, és azt követően mint irodalom megkezdte »leszállását« a nép közé.”¹¹

Kríza Ildikó a legendaballadák jellemzésénél hívja fel a figyelmet arra, hogy ezen epikus énekek között fellelhetők a középkori vallásosságra, az ellenreformáció korabeli szentkultusz termékeire, illetve a vallásos ponyvafüzetek elbeszélő énekeire utaló momentumok. Ezek átmeneti alkotások az irodalom és a folklór határán, stílusukat tekintve kidomborodik eseményközlő és érzelmeket közvetítő jellegük: olykor a cselekmény „szinte csak illusztráció az érzelmek kifejezéséhez.” Erre példaként az Egyiptomba való menekülésről szóló alkotásokat hozza fel.¹²

A Mária-költészetben az ehhez kötődő epikus énekek egyetlen kisebb egységet tesznek ki. Elsősorban ponyvák révén váltak ismertté, illetve a búcsúi előénekesek repertoárjába tartoztak. Biblikus témájuk ellenére számos apokrif motívum társul hozzájuk. Szerkezeti szempontból, gondolatvilágukat szemlélve nem különülnek el más legendaénekek felépítésétől, jól tükrözik a laikus vallásosságból fakadó folklóralkotások ismérveit. „Az egyiptomi menekülés alkotáscsoport reprezentálja a magyar legendaköltészet és a nemzetközi anyag összefüggését, valamint a vallásos vonatkozású folklór sajátos arculatát.”¹³

A Mária-énekekkel foglalkozó kutatók észrevették, hogy ezeknek az epikus költeményeknek a vándorlás adja a keretét, ami archaikus folklórsajátosság. „A hősepikára is jellemző, hogy a hős egyik helyről a másikra kerül, hogy valamit elérjen, vagy valami elől meneküljön, és közben különböző csodás események történnek vele.”¹⁴

10 NAGY 2001. 21-22.

11 NAGY 2001. 24.

12 KRÍZA 1982. 11-17.

13 KRÍZA 1988. 376.

14 KRÍZA 1988. 376.

III. A Szent Család egyiptomi menekülése a hagyományban

A közismert bibliai történet szerint Krisztus születése után kis idővel Józsefnek álmában megjelent az Úr angyala, és figyelmeztette, keljen útra jegyesével és a gyermekkel, mert Heródes király keresteti őket (Máté 2.13). Az evangéliumokból nem értesülünk arról, hogy milyen viszontagságok során jutnak el a Szűzanyáék Egyiptom földjére, ott-tartózkodásukról sem rendelkezünk adatokkal, ezért a képzelet és az apokrif hagyományok igyekeznek ezt a hiátust betölteni.

Az „apokrif” kifejezés görög eredetű szóból származik, melynek jelentése „titkos, rejtett”. A 325-ös niceai zsinat óta illetik ezzel a fogalommal az egyház által nem szentesített, azaz „nem kanonikus” szövegeket. Ide sorolhatók azok az evangéliumok, amelyeknek szerzői ismeretlenek vagy álnéven, hitelességük alátámasztására valamelyik apostol nevét használva hozták létre műveiket. A folklór tárgyköréhez olyan típusú alkotások fűződnek, amelyek a Bibliában nem kaptak hangsúlyt, tehát ezek a szent könyvben el nem beszélt epizódokról tudósítanak Mária vagy Jézus életéhez kapcsolódóan.¹⁵

Az apokrif legendák épp eme homályos részletekről tájékoztatnak, ilyen például Jakab protoevangéliuma, illetve Tamásnak, a zsidó filozófusnak a beszámolója az Úr gyermekkoráról. Olvashatunk a Megváltó gyermekségéről szóló arab irodalomról, valamint Pszeudo-Máté evangéliumáról is: e két utóbbi emlékezik meg a Szent Család napjainak egyiptomi vonatkozásairól.¹⁶

A Megváltó gyermekségének arab evangéliumában rögzítették, hogy egy egyiptomi város addig mindenki által tisztelt bálványa hirdette ki, hogy eljött az igaz Isten, s még abban az órában szét is porladt.¹⁷ Az egyik pap démonok által megszállt fiát a kis Jézus frissen mosott pólyája gyógyította meg, az ártó szellemek hollók és kígyók alakjában távoztak belőle.¹⁸ A Szent Család vándorlása közben egy rablótanyán haladt keresztül, a két őrszem, Titus és Dumachus azonban nem riasztotta fel társait, így Máriaék békésen folytathatták útjukat. Az isteni kised pedig megjövendölte, hogy végóráiban jobbán Titus, balján Dumachus függ majd a keresztfán.¹⁹ Varga Lajos szintén említést tesz azon latorról, akinek sorsa két ponton is összeforr Krisztuséval, erre később visszatérek.

Pszeudo-Máté evangéliuma szerint a kis Jézus láttán a vadállatok megszeliődtek, kezesekké váltak, némelyikük még kísérijének is szegődött. Egy alkalommal, mikor a Szűzanya ereje fogytán volt, megpihent egy datolyapálma alatt, s sóvárogva gondolt arra, hogy gyümölcséből fogyasszon. A gyermek kívánságára a fa meghajolt, tövében tiszta vizű csermely fakadt, így éhüket és szomjukat is

¹⁵ NAGY 2001. 9.

¹⁶ ADAMIK 1996. 193.

¹⁷ ADAMIK – TÓTH 1996. 27-28. Másik apokrif tradíció is megőrizte ugyanezt az eseményt a következőképpen: Krisztus világra jött előtt nem sokkal Rómában elégték vagy megolvadtak a faragott istenszobrok, egy bálvány megszólalt, és kinyilatkoztatta hatalma végét, egy új korszak hajnalát Augustus császárnak, majd ledőlt. Lásd VARGA 2008. 298-299.

¹⁸ ADAMIK – TÓTH 1996. 28. A további csodás cselekedeteket lásd ugyanitt 29-33.

¹⁹ ADAMIK – TÓTH 1996. 33. Más nézet szerint Dumachus az, akit Krisztus jobbán feszítettek keresztre. Lásd BÁLINT 1977a 276.

csillapították a fáradt utazók.²⁰ A Verses Szentírásban is megtalálhatjuk e legenda változatát.

Sotiane²¹ városában az ott lakók imádatának tárgya: háromszötvenöt idolt dőlt le, mikor Mária, karján Krisztussal, belépett a templomba. Aphrodisius, a település fejedelme ezt hallván seregével a szentélyhez vonult, ahol látta, hogy a bálványok arccal a földre borulva heverték. Ennek hatására felismerte a Megváltót, és az egész lakossággal együtt megtért.²² Varga Lajosnál Hermopolis a helyszín, háromszázhetvenöt kultikus fétistárggyal.²³

Forrásként szolgálhatnak ezeken túl a kopt, etióp és örmény szünaxarionok („a bizánci szertartás liturgikus könyvei, melyek az egyes ünnepek és az ünnepelt szentek történetének részletes leírását tartalmazzák”). Arab, szír és etióp fordítások maradtak fenn a Szent Család egyiptomi látogatásával összefüggésben. Számon tartják Theophilosz alexandriai pátriárka látomását, aki feljegyezte, hogy hosszas imádkozás után megmutatkozott neki Szűz Mária, és elmesélte vándorlásuk eseményeit. Ez az elbeszélés a koptok körében szakrális és hiteles bizonyoságtétel. A keresztény hagyomány mellett a Korán is utal az egyiptomi menekülésre, illetve a muszlim krónikások által írott művekben is előfordul ez a téma.²⁴

IV. Mária könnycseppjei vagy a gyöngyvirág eredete

Varga Lajos a Verses Szentírásban ezzel a címmel jelentette meg a hitregét, mely a gyöngyvirág származásának a magyar folklórban meggyökeresedett variánsát beszéli el rímes formában. Ennek szüzséje nála ekképpen hangzik: a Szent Család búcsút vesz Mária szüleitől, s Heródes katonái elől számárháton menekül. A veszély kétfelől fenyegeti őket: vihar támad, közben az ellenség már a sarkukban jár. József egy közeli erdőre és egy kis hegyi patakra lesz figyelmes. Gyorsan átkelnek a vízen, éppen időben, ugyanis felbukkannak a martalócok. A heves esőzéstől a patak megárad, rosszakaróik nem érhetik utol őket. A Szűzanya elejtett könnyei nyomán új növény sarjad: a gyöngyvirág.

20 ADAMIK – BOLLÓK 1996. 60-61.

21 Sotiane helységnevként ismeretlen, viszont emlékeztet Sothisra, a Sirius egyiptomi nevére. A Sothis heliákus kelése (egy csillag láthatóvá válása a hajnali szürkületben röviddel napfelkelte előtt) jelezte az egyiptomiaknak a Nílus áradásának kezdetét, ami döntő jelentőségű volt az időszámításban. ADAMIK 1996. 152.

22 ADAMIK – BOLLÓK 1996. 62-63.

23 VARGA 2008. 332.

24 <http://lexikon.katolikus.hu/M/menek%C3%BCI%C3%A9s%20Egyiptomba.html>, <http://lexikon.katolikus.hu/S/sz%C3%BCnaxarion.html> Letöltés: 2014. 03. 10. Lásd ugyanezt LÁZÁR 2001. 24-25.

„A záporral együtt hullt Mária könye,
A záporral együtt omlott le a földre!

A záportól im a patak úgy megáradt,
Hogy az úzók rajta át nem juthatának!

A víz nem mosá el Mária könnyeit,
Ki arra jár, most is meglátja jeleit!
A helyen, a hol e drága köny lepergett,
Egy illatos, fehér virágocska termett!

Tavaszszal nyilik ez, ismeri a világ,
E szent könyekből lett az első gyöngy-
virág!”²⁵

„A záporral együtt omlott Mária bús
könyve,
[Sietvén, a Gyermecket a véstől messze
vigye.]²⁶
A lehulló záporból lett nagy vízáradat,
Mely az üldöző had előtt borítá az utat.

De Mária könnyeit nem hordta el vízár,
Hova lehullottak, meglátja, ki ott jár.
Mert e helyen, hol a drága könny leper-
gett,
Egy-egy fehér, kis illatos virág termett.

Fényes, zöld lombokkal van ott fedve a
föld,
Virágainak alakja, mint a fényes-tiszta
gyöngy.
Mert e könnycseppekből termett az első
gyöngyvirág,
[Mi a vadvirágok között betölté az
útszél porát.]”²⁷

Balról látható a Verses Szentírás részlete, jobb oldalon a Magyar Elektronikus Könyvtár honlapján elérhető *A szent család futása* című költemény összevetésre alkalmas idézete. Utóbbi valószínűleg a XIX. század legvégén vagy a XX. század elején keletkezhetett: ez a Szűz Mária születése és más kegyes történetek versben elbeszélve című gyűjtemény egy fejezete. A közrebocsátó Óri István megkeresésére azt felelte, hogy egy azóta elhunyt ismerősétől kapta az írógépes példányt, amely tördelés nélkül, prózai formában került birtokába. Az eredeti kéziratról nem tudunk semmit, sőt az is elképzelhető, hogy ponyván terjesztették. Rejtély, hogy a szöveget ki és mikor gépelte le. Sajnálatos módon nem sikerült kideríteni sem a szerző személyét, sem azt, akinek jóvoltából most – versszakokra bontva – nyilvánosságra hozhatták ezt a ritkaságot.²⁸

Mindkét költemény témája a gyöngyvirág teremtésének megverselése, illetve kísérteties hasonlóságot mutatnak stilisztikai szempontból is. Varga Lajos anafórával indít, ezen felül a két mű kezdősora egymáshoz képest is anafóra („A záporral együtt...”). Sorról sorra ugyanazt a gondolatot elevenítik fel, szóhasználatuk is megegyezik. A záporosó párhuzamba állítható Mária könnyeinek hullásával. Mindkét alkotás érdekessége, hogy találunk bennük elbeszélő múlt idejű igéket

²⁵ VARGA 2008. 324-325.

²⁶ A szögletes zárójel a kézirat hiányzó és töredékes soraira utal, ezeket később egészítették ki a mű stílusához igazodva.

²⁷ http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 10.

²⁸ http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 10.

is, amelyektől archaikussá válik a szöveg. A Verses Szentírás részlete tizenkét szótagú (izometrikus), páros rímű, a másik változó szótagszámú (heterometrikus), páros rímű.

A továbbiakban komparatív módszerrel azt a feltevésemet szeretném nyomatékosítani, hogy a Verses Szentírás és e poéma között számtalan egyezésre akadhatunk. Indokolható mindez azzal, hogy alkotóik szintűgy apokrif, vagy szóbeliségben élő motívumkincsből kölcsönöztek, de nem zárhatjuk ki annak az esélyét sem, hogy poétájuk azonos. Ha mégsem, egyik ismerhette a másik munkáját, s azt mintául véve foghatott hozzá sajátjának papírra vetéséhez. Ha szerzőjük egy személy, akkor jó lenne tudni, vajon mennyi idő telt el a két változat megjelenése között, szóba jöhet-e utólagos „csiszolgatás”, finomítás a szótagkezelésben. E költemények szókészletükben érzékeltetik „egy töről fakadásukat”. Ezzel összefüggésben térjünk ki a vásárokon árusított nyomtatott füzetekre, azaz a viszonylag magas példányszámú és olcsó ponyvákra is, hiszen a szegényebb társadalmi rétegekhez ily módon jutott el irodalmi jellegű olvasmány.

A vallásos ponyvák verses típusai leginkább Mária-énekeket, passiószerű siralmakat, Krisztus életének jeleneteit, Istenhez és a szentekhez intézett könyörgéseket, legendákat, csodaleírásokat foglalnak magukba. Ezeket feltüntetik szerkesztőiket, összeállítóikat, íróikat, habár e megjelölések vonatkozhatnak régebbi kéziratos vagy nyomtatott énekek másolóira, gyűjtőire, csak ritkábban önálló alkotókra. Sokszor a népszerű dalokat átírják, újraköltik kántorok, búcsúvezetők, históriások.²⁹ Egy aprónyomatvány lapjain ekképpen örökítették meg a gyöngyvirág eredetét: a Szűzanya egy sziklás hegy ormán nyugszik, verejtéke a kő helyén szádba szökken, ahol illatos növény bontja ki szirmait.³⁰

A magyar népi biblikus elbeszélések között felfedezhetjük ugyanezt az eredetlegendát, például a Lammel Annamária és Nagy Ilona által szerkesztett Parasztbibliában is. „Mikor a zivataros éjjelbe mentek, Szűz Máriának a zivatarba hullottak a könnyei. A könnyeit ahogy elhullajtotta, abból lett a legelső gyöngyvirág.”³¹ Ugyanebben a könyvben így olvashatunk még erről: „A gyöngyvirág meg a lehulló könnyeiből lett.”³² További variáns szerint az Erzsébetet látogató áldott állapotú Mária lába nyomán nyíltak gyöngyvirágok.³³ Erdélyben elterjedt róla, hogy a Golgotáról visszatérő Szűzanya földre hulló könnyeiből sarjadt.³⁴

29 GAÁL 2009. 72-73.

30 KRÍZA 1982. 197. és 227. Forrás: Mária utazása – a Legszebb hat új ének című ponyvafüzetben: írta Szécsi Ignác Kömlőn, Pest, 1890. Bartalits Imre nyomtatta.

31 LAMMEL – NAGY 2001. 148. Lásd még MAGYAR 2004. 63.

32 LAMMEL – NAGY 2001. 152.

33 LAMMEL – NAGY 2001. 137.

34 <http://lexikon.katolikus.hu/G/gy%C3%B6ngyvir%C3%A1g.html> Letöltés: 2014. 03.10.

IV. 1. A gyöngyvirág más nemzetek hagyományában

Mielőtt szemléltetném e virág különböző európai nemzetek tradíciójában fellelhető előfordulását, illetve a növény szimbolikáját, szeretnék néhány szóval utalni a gyöngyvirág elnevezésére.

Az angol nyelvben leggyakrabban a „lily of the valley” (a völgy lilioma) kifejezéssel találkozhatunk, de létezik ezen kívül egyéb neve is, például „May lily” (májusi liliom), „wood lily” (erdei liliom), a legbeszédesebb pedig az „Our Lady’s Tears” (Miasszonyunk, azaz Szűz Mária könnyei). A franciáknál a gyöngyvirág általában „muguet”, „clochette du bois” vagy „grelot” (előbbi erdei harangot, utóbbi csengőt jelent, ezek a virág alakjára engednek következtetni), ismert a „lis des vallées” (a völgyek lilioma) és a „Larmes de Notre-Dame” (Miasszonyunk könnyei) is.³⁵ A növény születése arra a szomorú pillanatra vezethető vissza, amikor a Szűzanya Jézus keresztfája tövében elsíratta szeretett fiát.³⁶ Németül „Maiglöckchen” (májusi harangocska), „Maiblümchen” (májusi virágocska), „Marienglöckchen” vagy „Marienschelle” (Mária csengője, csengettyűje).³⁷

A május, a Megváltó édesanyja és a gyöngyvirág szimbolikus összefonódását az alábbiak is bizonyítják: az ókori Rómában a májusi időszakot kedvezőtlennek tartották házasság szempontjából – ennek oka a hónaphoz társított erotikus tartalom keresendő. A keresztények ezért a korábbival ellentétes tulajdonságokkal ruházták fel: a szüziességet, a tartózkodó szemérmert állították előtérbe, Szűz Mária hónapjává léptették elő. Németország keleti vidékein szokás volt gyöngyvirágot vetni a máglyába vagy az örömtüzekbe: ez a hagyomány részben a Boldogságos Szűz ünnepéhez igazodott. Mivel a május Mária hónapjává vált, ezek a növények ettől kezdve lettek az ő attribútumai. Egy-két legenda tartalmaz olyan adatot, hogy a gyöngyvirág piros termései a búcsú könnyei az elmúlt tavasztól. Kőművesek, ácsok és tetőfedő mesteremberek e virágot elhelyezték az újonnan épült házak tetején, talán éppen olyan megfontolásból, mint amiért francia és belga területeken ettől a növénytől remélték, hogy magával hozza a szerencsét.³⁸

Egy misztikus, II. századból származó magyarázat szerint a Salamon királyhoz fűződő Énekek énekében szereplő „völgyek lilioma” kifejezésből a völgy a világot, a liliom³⁹ Krisztust jelképezi. Azóta ezt az elnevezést összekapcsolják

35 DE CLEENE – LEJEUNE Vol. II. 2003. 299. és 302.

36 <http://www.osiek.org/bmasala/art/fleurs.html#fle> Letöltés: 2014. 03.10.

37 DE CLEENE – LEJEUNE Vol. II. 2003. 299. és 302.

38 DE CLEENE – LEJEUNE Vol. II. 2003. 301.

39 Egy elégikus hangulatú történet elmondja, hogy a liliom akkor lett kegyvesztett, amikor Jézus a halála előtti éjszakán sétált a Getszemáné/Gecsemáné kertben. Minden virág részvétellel telve és fájdalomtól lesújtva hajtotta meg fejét, mikor Krisztus elhaladt előttük. A liliom azonban – világítva a sötét éjben – gögösen fecsegett szépségéről. Mikor Jézus ráismert a virágra, megállt egy pillanatra, hogy megcsodálja, majd felnézett a holdfényes égre. A liliom ekkor elszégyellte magát, hiszen észrevette most már, hogy a többi növényt bánat emészti. Önteltsége miatt szégyen mardosta, sötét pír lepté el arcát, alázatosság költözött a szívébe. Azóta nem egyenesedik ki többé, hanem lehajtott fejjel gondol arra az éjlelre. Lásd SKINNER 1911. 151.

a paradicsomi élet fájával, ami a tiszta, halhatatlan lét és az üdvözülés ígérését tartogatja az emberiség számára.⁴⁰

A gyöngyvirág egyike az első tavaszi virágoknak: tekinthető az évszak előhírnökének is. A tisztaság és alázatosság, a Szűzanya, a Szeplőtelen Fogantatás és Jézus eljövetelének szimbóluma.⁴¹ Május elsején ünnepelték Franciaországban és Belgiumban e növény napját: úgy vélték, aki ezen a napon egy csokor gyöngyvirágot visel, szerencsés lesz egész évben. Bizakodtak abban, hogy e növény révén jólét, boldogság és szerelem adatik nekik.⁴²

Az egyik leghíresebb keresztény legenda limousini Szent Leonard (Lénárd) és a Sátán (bizonyos változatban egy sárkány) viadaláról szól. Egy Horsham (Sussex, Anglia) közelében fekvő erdőben a szent találkozott egy sárkánnyal, és a fenevadat félelmetes küzdelemben elpusztította. Az ő bátorságának emlékei a vadon nőtt gyöngyvirágok, melyek kiömlő vére nyomán bújnak ki a földből.⁴³ Egy flamand elbeszélés alapján Szent Leonardot megsebesítette a hétfejű sárkány, ennek ellenére sikerült megfutamítania a szörnyeteget: a remete lehulló véréből keletkezett a fehér virágocska.⁴⁴ Egy másik variáns arról tanúskodik, hogy az Édenből való kiűzetéskor Éva kiontott könnyeiből hajtott ki a gyöngyvirág.⁴⁵

A nemzetközi folklórkincset szemügyre véve a százsorszép eredetmondáinál akadhatunk hasonló motívumokra. Az egyik legenda megőrizte, hogy ez a növény Szűz Mária könnyeiből sarjadt a Szent Család Egyiptomba való futása során. Egy szláv mítosz szerint a Krisztus sírkamrájánál álló Mária Magdolna könnyeiből született. A franciák úgy tartják, bizonyos virágok szirmai akkor színeződtek pirossá, amikor a kis Jézus egy tuskével megsúrta magát, vagy a csóktól, mellyel ezeket a növényeket illette. Két flamand hitrege említi az alábbi történetet: 1. Egyszer a gyermek Megváltó pajtásaival játszott a fűben, ahol temérdek százsorszép nyílt. Krisztus felsértette bőrét egy tövissel, a vére a földre hullt és a virágra cseppent. Ennek köszönhetően a százsorszép szirmai rózsaszínben pompáznak. Ezekből a megszentelt növényekből készítettek teát is, mely a vér alvadását segítette elő, illetve megtisztították vele a sebet. 2. Amikor Jézus sírboltjához ért Mária, nem találta szeretett fia testét, és könnyekben tört ki. Amerre elhaladt, mezőkön és utakon – nyomában apró fehér virágok bújnak ki a földből. Egy angol mondában maradt fenn, hogy egyszer a Szűzanya százsorszép-csokrot szedett kisfiának, amikor átsúrta ujját egy túske, és vére rózsásra festette a virágot.⁴⁶

40 DE CLEENE – LEJEUNE Vol. II. 2003. 302.

41 DE CLEENE – LEJEUNE Vol. II. 2003. 302.

42 Ezzel szemben Írországban, Skóciában, Nyugat-Angliában úgy tartják, kifejezetten ártalmas a gyöngyvirág, aki elülteti, még abban az esztendőben meghal. Lásd DE CLEENE – LEJEUNE Vol. II. 2003. 303.

43 DE CLEENE – LEJEUNE Vol. II. 2003. 303. Lásd bővebben SKINNER 1911. 156.

44 DE CLEENE – LEJEUNE Vol. II. 2003. 303.

45 <http://www.sciences360.com/index.php/legends-and-facts-about-the-lily-of-the-valley-3518/> Letöltés: 2014. 03. 10.

46 DE CLEENE – LEJEUNE Vol. II. 2003. 221-222. Lásd még THOMPSON Vol. I. 1966. 331.

V. A Szent Család Egyiptomba való futása aprónyomatványokban

Gaál Károly az andocsi búcsújáráhely néprajzáról szóló doktori értekezésében külön mellékletben megemlékezik a ponyvákrol is. Itt tűnik fel a *Mennyei Istenes énekek* című füzetecskének keretében *A menekülő Szent Családhoz Heródes Király haragja elől* elnevezésű költemény (közli Kenderessy Danyi Péter Pál: Szöllős-Györök, nyomtatott Günsberger Zoltánnál Lengyeltótiában év megadása nélkül), mely az itt felsorolt szakaszokból tevődik össze: Szűz Mária Szent Fiát altatja; Az alvó kis Jézus mosolygásáról; Részletek leírása a Szent Család egyiptomi futásából. Azon csoda dolgokról, mellyek a Szent Családdal az útban történtek: 1. Honnét vette eredetét a legelső gyöngyvirág; 2. Szűz Mária hajából három szál; 3. A bemohosodott kő, mely a Szt. Családnak vánkosul szolgált; 4. A legelső árvalányhaj miből vette kezdetét; 5. Szűz Mária megsebzett keze; 6. A sírófa eredete és annak hatása; 7. A kis korsó víz, a mosakodó Szent Család; 8. A Szent forrás mikor vette kezdetét; 9. A Szűz Mária kútja s annak eredete.⁴⁷

Kríza Ildikó gyűjtötte csokorba az olyan Máriához fűződő eredetmagyarázó verses legendákat, amelyek szorosán az egyiptomi meneküléshez kapcsolódnak. Ilyenek például az *Ének a Betlehemből Egyiptomba utazó Szűz Máriához* (egy orvosi recepteket tartalmazó kéziratos könyvben bukkant rá, írta Stefán Szóbán undi lakos, eredeti példánya 1889-ből), a *Legszebb hat új ének* című ponyvában a Mária utazása című költemény (írta Szécsi Ignác Kömlőn, kiadta Bartalits Imre Pesten, 1890), *Szent ének Szűz Mária egyiptomi futásáról* című ponyva (írta Dani Júlia túri lakos – év és hely megjelölése nélkül).⁴⁸ A legendaballadák tárgyalásakor hivatkozik egy 1900-ban Pesten nyomtatott epikus ponyvaénekre (*A menekülő Szent Család futása Heródes király haragja elől* – kiadta Bors István Botykon), mely szerint az alábbi epizódok kötődnek ehhez a vándorláshoz: a Szűzanya könnye megáradt vízfolyásként meggátolja Heródest gonosz szándékában, Mária könnyéből gyöngyvirág sarjad, ennek harangjában a felhalmozódó víz gyógyítja a fejfájást. A fenyőbokor „tövisé” nyomán a Szűzanya keze megsérül, de a „piros vérharmat” a sebekre ideális orvosság. Olvashatunk ebben az árvalányhaj származásáról, a pálmafa-csodáról és Mária kútjáról is.⁴⁹

„Elmélkedj ezekből, oh keresztény Család,
Szent Család áldása, hulljon az égből rád,
Valahányszor ki mégy erdőbe, mezőbe,
Szent Család futása jussanak eszedbe.”⁵⁰

47 GAÁL 2009. 84-88.

48 KRÍZA 1982. 67-71.

49 KRÍZA 1982. 66-67.

50 GAÁL 2009. 87.

A két utóbbi ponyva szinte teljesen megegyező címe, illetve a legendák sorrendisége azt látszik megerősíteni, hogy egy közös kútfőtől meríthettek szerzőik.⁵¹ Visszatérő elem a bölcselkedő, pedagógiai célzatú figyelmeztetés is bennük, hogy a mirákulumok még jobban belevésődjenek a befogadók tudatába. Ha fellapozzuk Varga Lajos művét, ott is ezt a szisztémát követhetjük nyomon.

VI. A sírófa

A Verses Szentírás ott gombolyítja tovább az események fonalát, hogy a veszedelemtől szerencsésen megszabadult utazók szakadékos, vízmosásos, elhagyatott tájon haladnak keresztül. Egy kopár fa tövisei felsértik Mária kezét, kiserkent vére nyomán a szúros tüskék elválnak száruktól, s a növény friss zöld lombot növeszt.

„Amott egy vad fenyér, tövises az ága,
Nem volt jó semmire, madár sem szállt rája,
E fa tövisei szűz Mária kezét,
Midőn feléje nyult vérezővé sebzék.
A piros vér lehullt a bokor tövére,
Tövises ágait festve hajnalszinre,
Oly bánattal tekint Mária a fára,
Hogy megrendül annak lombtalan vad ága.
És a vér-harmattól hullnak tövisei,
Sötétzöld illatos lombot kezd hajtani,
Halavány kék virág piros volt a kelyhe,
A kiömlő vérnek ez lett örök jele.
Virágos lombjáról eme csodás fának
Mintha sirna, folyton vizgyöngyök hullának,
És elkereszték⁵² ezt sírófa névre
Boldogasszony Anyánk örök emlékére.
Hatalmas gyógyerő rejlik ezen fában,
Olyan nem igen van minden patikában.”⁵³

„E vad fenyér az útfélen volt tövissel rakva,
Nem vala az semmire, madár se fészkel rajta.
A fának tüskés ágai a Szűz fehér kezét,
Mellyel Fiát ápolgatá, fájdalmasan
megsebzék.

Piros vércseppek hullottak a bokor tövére,
S annak kopár ágait hajnalszín festette.
Oly mély bánattal néz a Szűz a kegyetlen fára,
Hogy e szent nézéstől megrendül mindenik
ága.

És a piros vérharmattól lehulltak tövisei,
S kopár ágai illatos lombot kezdének hajtani.
Halványkék virágnak aranszín kelyhéből
Eredetét vette a szent kézből kicsordult
vérből.

E nagy csoda miatt sírófa lett neve,
Orvosságul használja azt Kelet sok nemzete.
Mert a balzsam, mely gyógyítón hull a virág-
kehelyből,
Megszentelve lészen a szent kézből kicsordult
vértől.”⁵⁴

51 Gaál Károly összevetette az általa publikált hitregéket VAJKAI AURÉL: *Népi orvoslás a dunántúli búcsújáróhelyeken* című tanulmányában közrebocsátott tartalommal. Különbséget csak a „szerző” nevében és a megjelenés helyében látott. Lásd GAÁL 2009. 88.

52 Az „elkeresztelték” szó elírása.

53 VARGA 2008. 325.

54 http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 14.

A költő a bal oldali oszlopban páros rímű, tizenkét szótagos sorokat alkotott, a sírófa elnevezésének magyarázatakor azonban egy tévesen írt szó miatt ez a rendszer átmenetileg felbomlott (tizenegy szótagos). E mellé illeszthető az általam már korábban összehasonlító példaként felvetett A szent család futása című költemény. A növény ebben eltérő fizikai sajátosságokkal bír: szirma ugyan kék, a virág belsejének ellenben „aranszín” a kelyhe. Itt a Keleten nagy népszerűségnek örvendő kenetről és medicináról bővebben tájékozódhatunk. A gyöngyvirág keletkezésének magyarázata után szinte ugyanazokkal a kifejezésekkel szemlélteti a sírófa eredetét, mint Varga Lajos.

Felvetődhet a kérdés, hogy melyik növény bújik meg a „sírófa” kifejezés mögött, ha nem elégedünk meg azzal, hogy a „fenyér” valamilyen fenyőfélélet takar. Hajlamos vagyok azt feltételezni, hogy az alábbiak egyike lehet a megfejtés: az örökzöld pisztácia vagy masztixfa, illetve a balszamfa egy speciális fajtája, esetleg a keleti ámbrafa.

Kereszty Zoltán behatóan foglalkozott a bibliai növények botanikai és kulturális-szimbolikus jelentőségével, főként az ő munkája alapján ismertetem az imént felsoroltakat. Az örökzöld pisztácia közép-ázsiai eredetű cserje, csupán Kis-Ázsiában él vadon, ám finom magjáért minden déli országban régóta termesztik. A Gileádban előforduló őshonos cserje vagy fa a nemzetiség leggyakoribb képviselője a kelet-mediterrán térségben, ahol dús elágazású, illatos bokrai sűrű, magas cserjéseket képeznek. Legértékesebb „kincsei” az ágakból természetes módon kiizzadt, átlátszó, illatos gyantacseppek, melyeket úgy nyernek ki, hogy metszéseket ejtenek a fák kérgén, és mintegy „könnyekre fakasztják” azokat. Leveléből, kérgéből és gyökeréből általánosan ismert jótékony hatású olajat főztek.⁵⁵ Egyesek élnek a gyanúperrel, hogy a masztixfa volt a „gileádi balszamolaj” egyik alapanyaga, amelyet az Írás gyógyító tulajdonságai, valamint szépitőszerként és balszamlként való alkalmazása miatt említ meg (Jeremiás 8. 22; 46. 11). Az arab országokban még mindig használatban van – mint hagyományos orvosság.⁵⁶

A balszamfa⁵⁷ gyantás nedve miatt közkedvelt, alacsony növésű cserje. Őshazája az Arab-félsziget: Mekka környékén tömegesen tenyészik. A keresztény apokrif hagyomány úgy vélekedik: a Szent Család egyiptomi menekülése során a gyermek Jézus verejtékcseppeiből kelt életre. A muzulmánok hite szerint a Mohamed mellett harcoló katonák vércseppeiből született. A nyári melegben ragadós anyaga tömény, nyúlós tejként folyik ki a kérgéből vagy egy mesterséges hasítékból. A legjobb minőségűnek tartott mekkabalzsam úgy készül, hogy a fából kifolyó nedvet üvegben felfogják, majd a földbe ássák. A legnagyobb kánikulában kiteszik a napra, így a hő hatására az illatos balszamolaj a folyadék felszínére jön, s ekkor az alatta levő vizes anyagról leválasztják.⁵⁸

55 KERESZTY 1998. 367-368.

56 <http://wol.jw.org/hu/wol/d/r17/lp-h/2002047> Letöltés: 2014. 03. 14.

57 Ennek keletkezését lásd VARGA 2008. 333.

58 <http://lexikon.katolikus.hu/B/balszamfa.html> Letöltés: 2014. 03. 14.

A jerikói balszamfa (más néven sivatagi datolya vagy fogfa) mézgája, a jerikói balszam gyomorerősítő és sebgyógyító volt, az ókorban fogtöméskor is igénybe vették.⁵⁹

A keleti ámbrafának is sajátja a levegőn megszilárduló, a törzséből nyerhető illat-, gyógy- és tartósítószerként egyaránt kiváló mézga, a sztórax.⁶⁰

Végül az aloét jellemzem – előjáróban annyit róla, az idézett szövegek nem támasztják alá, hogy erről lenne szó, viszont fertőtlenítő, erősítő, konzerváló hatása miatt megbecsülésnek örvendett: használták emésztést segítő és hashajtó medicinaként is. Az orvosi aloé kicsepegő, gyorsan száradó nedve az egyik leghatékonyabb sebgyógyító szer. A friss égési sérüléseket vagy kiütéseket a letört levéldarabokból csordogáló nyálkás folyadékkal kenték be, amely a seb felszínén védőhártyává dermedt. Pár óra alatt kiszivárgó leve néhány hét alatt a levegőn sárgásbarna masszává sűrűsödik, később gyantává keményedik. A folyamatot rézüstben való bepárlással sietteték, ennek eredménye az „aloe lucida” nevű gyanta, melyet sárga porrá őrölve vagy aloéolaj-oldat formájában sebgyógyító és bőrápoló szerként alkalmaztak.⁶¹

Bár az itt bemutatott növények virágainak színe nem egyezik meg a halványkéssel, amire a versrészletek utalnak, mégis tanulságosnak tartottam szóba hozni ezeket a belőlük előállítható balszam vagy „könnyező” voltak aprópóján. Nem biztos, hogy a szín problematikájára kellene a hangsúlyt helyezni, sokkal inkább a gyógyító nedv és a csodatétel érdemel kitüntetett figyelmet.

Az előbb felsorolt mediterrán vagy félsivatagos éghajlatú vidékeken a betegségeknek, sérüléseknek való kiszolgáltatottságot csak korlátolt számú orvosság tudta enyhíteni, melyek szerepe kiemelkedő lehetett.

VII. Szűz Mária hajszálai

A vándorlás miatt elcsigázott Mária egy mohával benőtt kődarabon pihenteti fejét, és szétterülő aranyhajából néhány szál a kövön marad. Ezek a hajszálak a rájuk hulló harmat révén gyökeret eresztenek, ennek következtében egy másik növény fejlődik: az árvalányhaj.

„A szűz, szent magzatát midőn megszoptatta,
Lehajtá fejét egy mohos kődarabra,
Egy kevés ideig a mig így nyugodott,
Aranyszínű haja a kövön szétbomlott.
És midőn felébredt szendergő álmából,
A kövön ott maradt néhány szál hajából.
Harmat hullott rája, melytől életet nyert,

„Megállt a két vándor, hogy magukat kipihen-
jék,
Egy kődarabra hajtá le Szűz Mária fejét.
Hajának aranyfürtjei elborítják a követ,
Néhány szál ott maradt, midőn a Szűz
felébredt.
Égi harmat hullott rája, s ettől életet nyert,

59 KERESZTY 1998. 128.

60 KERESZTY 1998. 282.

61 KERESZTY 1998. 94.

Mindenik hajszál a kövön gyökeret vert.
Ez lett eredete egy újabb növénynek,
A melyet keleten és nyugaton ismernek.
Köves földön terem, nem hordja el vihar –
Közönséges növény, neve »Árvalány haj«.⁶²

S a kődarab árnyékában egy hajszál gyökeret
vert.
Nem önté el vízáradat, nem hordá el vihar,
Innen vette eredetét a szép »árvalányhaj«.⁶³

Varga Lajosnál a tizenkét szótagos sorokat megszakítja egy tizenhárom szótagos. A szent család futásával összevetve (jobb oldali oszlop) ugyanazt a mondanivalót látjuk mindkettőben – idézve a ponyvákra oly jellemző elbeszélő stílust.

„Oh de a kőszikla haját nem ereszti,
Oh csodák csodája, arany szín hajából,
Oda nőtt három szál, a kő mohájába.
Harmat hullott rája, melytől életet nyert,
Isten akaratja hajszál gyökeret vert,
Nem önté el vízár, nem hordta el vihar,
Mária hajából nőtt az árva lány haj.”⁶⁴

„... a kőszikla haját nem engedi,
óh csodák csodája, aranszín hajából
három szál odanőtt a kő mohájába.
Harmat hullott rája, melytől életet nyert,
Isten akaratja hajszál gyökeret vert,
nem önté el vízár, nem hordta el vihar,
Mária hajából nőtt az árvalányhaj.”⁶⁵

A Parasztbibliában mindez ekképpen szerepel: „Akkor Szűz Mária meg Szent József megpihentek, a Szűz Mária lehajtotta álmra a fejít egy kőre. Akkor a haja gyökeret vert a földbe. Abbul lett a legelső árvalányhaj.”⁶⁶ Másik ismertetés, magyarázat szerint: „A Szűzanya hajából lett az árvalán haja, mert a Szűzanyának még a haját is mind lenyírták... A Szűzanyának annyi kenyere se vót az Úr Jézusval, akit ők megettek. Levágta a haját, azon vásároltak kenyérekét, a haja árán.”⁶⁷

Benedek Eleknek köszönhetjük az árvalányhaj regéjét, amely így szól: Élt egyszer egy király, aki kilenc ország ura és három leány édesapja volt. Egy vadászat során eltévedt az erdőben, ráesteledett, majd panaszos gyermeksírás hallott a sötétben. Rábukkant egy leánykára, és mikor karjaiba vette, hirtelen kiderült az ég, ő pedig megtalálta a hazavezető utat. A jövevényt elkeresztelte Árvalánynak, aki a királylányokkal nevelkedett, szépsége külszörzágokból is vonzotta a kíváncsi idegeneket. Aranyhaja a földet separta, kellemes külseje miatt a két idősebb királykisasszony irigykedve méregette, és azt tervezte, hogy végez vele. A három nővér közül csak a legfiatalabb pártfogolta, de ő nemsokára férjhez ment, míg pártában maradt néneji görbe szemmel tekintettek Árvalányra. Nemsokára egy királyfi érkezett, aki megkérte a gyönyörű teremtés kezét, ezért a vénlányok bosszút esküdtek ellene. Éjszaka tőből levágták fogadott húguk haját, akinek

62 VARGA 2008. 325.

63 http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 14.

64 GAÁL 2009. 86. A menekülő Szent Családhoz Heródes Király haragja elől című költemény. Közli Kenderessy Danyi Péter Pál: Szőlős-Györök, nyomtatott Günsberger Zoltánnál Lengyeltótián év megadása nélkül.

65 KRÍZA 1982. 66. A menekülő Szent Család futása Heródes király haragja elől című ponyvafüzet. Kiadta Bors István Botykon, nyomtatott Pesten 1900.

66 LAMMEL – NAGY 2001. 148. Lásd még MAGYAR 2004. 64.

67 LAMMEL – NAGY 2001. 152.

reggel bánatában meghasadt a szíve. Vőlegénye eltemette Árvalányt, azután elbujdosott. A két gonoszt utólérte büntetése, azonmód ráncos arcú öregasszonyokká változtak, és dühükben a szélbe szórták az aranyhajszalakat. Ahol ezek szárba szökkenek, ott árvalányhaj ringatózott mezők, rétek felett, „hadd legyen mit tűzni legényeknek kalapjára.”⁶⁸

VIII. A szolgálatra kész pálmafa

Ennek az elbeszélésnek Pseudo-Máté evangéliuma az alapja: a kis Jézus kérésére a datolyapálma koronáját az utazók felé nyújtja, aztán újra felegyenesedik; közelében még vízfolyás is keletkezik. Mikor másnap felkerekednek, az isteni gyermek szavára angyal száll le az égből, akit Krisztus arra utasít, hogy a növény egyik ágát vigye a Paradicsomba.⁶⁹ Jézus áldása révén a fa a szabadulást szimbolizálja, egyúttal a kis Megváltó megígéri, hogy a halál felett aratott diadalának lesz majdan a jele.⁷⁰

A Szent Család élelme elfogy, Szűz Mária reményvesztetten búslakodik, ám Szent József egy gyümölcstől roskadozó pálmafához vezet. Annak magassága azonban nem teszi lehetővé, hogy szedjenek kincsből. Nemsokára a növény magától meghajlik – felkínálva a fáradt vándoroknak termését.

„Nagyon terhes az út – szólt busan Mária –
Érzem, hogy kezd fogyni emlőm tejharmata!
E vizecskén kívül nincs más táplálékunk,
Ha Isten nem segít – éhen is meghalunk.
Ez ártatlan kiseded, mint virág úgy hervad,
Szenvedését látva, szívem majd meghasad.»

»Ne busulj – szólt József – ime tekints oda,
Gyümölcscsel megrakva látszik egy pálmafa.«

A mit ohajtának, be is következett,
Midőn a szent család a fához érkezett;
De a pálmafának oly magas dereka,
Hogy a felhőkig ér gyümölcscsel telt ága.
Bánatos sóhaj kél Mária szívéből,
Óh mért nem szedhetnek a fa gyümölcséből?
Ámde a pálmafa, mintha tudta volna,

„Teher az út, gyenge vagyok – szólt búsan a
Szűz Anya –,
Érzem, hogy fogyatkozik emlőm tejharmata.
Ennél a kis korsó víznél nincs egyéb táplálékunk,
Ha Isten nem könyörül, tán éhen is halunk.
Ezen ártatlan kiseded is, mint a virág, úgy hervad,
Úgy érzem, hogy fájdalomában szívem érte meghasad.»

»Ne búslakodj! - szólt Szent József. - Nézz amott a távolba!
Ízletes gyümölcscsel magasodik ott messze egy pálmafa.
Vizünk még van, s alkonyatra könnyen oda érhetünk,
És az ízletes gyümölcsből új erőt meríthetünk.«

68 BENEDEK 1968. 20-21. Vesd össze TOMPA 1870. III. 370-379.

69 ADAMIK – BOLLÓK 1996. 61-62.

70 KERESZTY 1998. 348.

Hogy szép gyümölcseit szedni ki akarja.
Mint szivárvány hajlik hatalmas dereka,
Majd a földig borult gyümölcsöcsel telt ága,
És mintha mondaná: »Teremtő Istenem,
Szolgálni oly üdvös, oly jól esik nekem!
Ime felajánlom a mit te alkottál,
Egyél gyümölcsömből, mit nekem Te
adtál!«⁷¹

Amit oly epedve vártak, végre beteljesedett,
A fáradt Szent Család a pálmafához érkezett.
Hajh! de ám a fának oly magas a dereka,
Hogy a fellegekig ér a gyümölcsös korona.
Aggodalmas, mély sóhaj kél a Szűz Anya
szívéből,
Nem szedhetnek a magasra nőtt fának gyü-
mölcseiből.
De a hatalmas pálmafa, mintha csak tudta
volna,
Hogy ki akarja a gyümölcsöt leszedni róla.
Szivárvány alakba hajlik büszke, karcsú
dereka,
S a Szent Család elé borul az illatos, bő
korona.
Mintha mondani akarná: »Óh, Teremtőm,
Uram!
Végzetlen boldog vagyok, hogy Neked
szolgálhattam!«⁷²

A Verses Szentírásban (bal oldalról) a tizenkét szótagos sorok hibátlanul simulnak össze a páros rímekkel.⁷³ Összehasonlításképpen állnak mellette *A szent család futása* című költeménynek az apokrif cselekményhez illeszthető sorai.

A pálma a gazdagság, a győzelem, a fény és az alkotás, valamint az anyaság jelképe. A mártírok lelkét angyal kalauzolja a mennybe – kezében az égi születést (üdvözülést) jelentő palmaágat tartva, amely a szentföldi zarándokok szimbóluma is. Halottak napján a palmaágak égetésének szokása a purgatóriumból elbocsátottak megtisztulására utal. A virágvasárnapot a pálmák vasárnapjaként is emlegetik, így Jézus jeruzsálemi bevonulása egyben a feltámadás reménységét, szintúgy vértanúságának bizonyítékát hordozza.⁷⁴ A legenda szerint Offero (a későbbi Szent Kristóf), a gyermek Krisztust a folyón átszállító óriás megtérésekor hatalmas botját a földbe szúrta, amely azon nyomban virágzó pálmafává alakult.⁷⁵ Amikor a húsvétot megelőző vasárnap Szent Klára lemondott a világi hívságokról, a szakramentum jeleként palmaágat kapott Assisi Szent Ferenctől.⁷⁶ Szűz Mária halála előtt szintén palmaágat ajándékozott János apostolnak azzal a kéréssel, hogy temetése után vigye a sírjára.⁷⁷

71 VARGA 2008. 325-326.

72 http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 14.

73 Az ezután elemzésre kerülő legendák bemutatásakor eltekintek a szótagszám mechanikus számba vételétől.

74 KERESZTY 1998. 348.

75 SKINNER 1911. 208.

76 KERESZTY 1998. 348. és SKINNER 1911. 208.

77 KERESZTY 1998. 348. és SKINNER 1911. 209.

A Parasztbiblia lapjain így elevenedik meg a történet: „Mária azt mondta:

– Mitévő is legyenek, az emlőmből elfogyott a tej, nincs mit ennek a gyermeknek adni, legalább egy vízforrás fakadna, hogy abból megitatnám, vagy egy darab valamit adhatnék neki!

Egy nagy pálmafa volt ott, érett gyümölcsrel teli, lehajolt, s Mária szedett róla.”⁷⁸

Más helyen ugyanezek a mozzanatok figyelhetők meg azzal a különbséggel, hogy a pálmát felváltja az almafa. „Akkor Szent József megpillantott egy magos, nagyon magos derekú fát, s azt mondta:

– Szép jegyesem, majd amott a fa alatt megpihenünk!

De olyan karcsú dereka vót neki, hogy nem gondúta, hogy arrúl gyümölcsöt tud szedni. Nagyon tele vót almával. De mikor odaértek alája, akkor a fa teljesen meghajlott, szivárvány aranyba, mint a szivárvány, úgy meghajlott.”⁷⁹

A Makula nélkül való Tükörben is feljegyezték, hogy „Midón azon fára a Szűz Mária nagy kívánsággal nézne, nem akarván Isten vigasztalás nélkül hagyni: Imé véletlenül a fának teteje a Szűz Mária ölébe lehajlot, és mind addig lehajolva maradot, valamig Sz. Jóseffel elég gyümölcsöt nem szedtek róla, melly gyümölcstül meg is erőssítottak.”⁸⁰

Selma Lagerlöföt, a Nobel-díjas svéd írónt is megihlette az apokrif legenda: Menekülés Egyiptomba címmel vetette papírra novelláját. Ebben elsősorban a pálmafa nézőpontjából értesülünk az eseményekről, az ő gondolatait tolmácsolja a szerző. A sivatag magányos lakója szánakozik a szegény vándorokon, akik víz nélkül bandukolnak. Közben felidézi magában világra jöttének körülményeit: réges-régen két idegen vendég vetődött a homoktengerbe, az egyik Sába királynője, a másik Salamon király volt. Ezen a helyen búcsúztak el egymástól, s az asszony egy datolyamagot ültetett a földbe, melyet könnyeivel öntözött meg e szavak kíséretében: „... azt akarom, hogy ebből pálmafa nőjön, és viruljon, és addig éljen, míg Júdeában olyan király nem születik, aki nagyobb lesz Salamonnál.” Nemsokára a kimerült férfi szép feleségével odaért hozzá, és lenyugodott árnyékában. A velük lévő szőke kisfiú megsimogatta törzsét, úgy kérte, hajoljon le, hogy gyümölcséből szedhessen. A vén pálmafa készségesen engedelmeskedett, később felegyenesedvén úgy érezte, mintha halotti ének dal-lamát zúgnák levelei. Kis idő múltán egy arra járó karaván tagjai észrevették az elsorvadt fát, és nem győztek álmélni: „Hiszen ez a pálmafa nem száradhat el addig, míg meg nem látta azt a királyt, aki hatalmasabb Salamonnál.

– Talán már meglátta - jegyezte meg az utasok egyike.”⁸¹

78 LAMMEL – NAGY 2001. 152.

79 LAMMEL – NAGY 2001. 148.

80 UJFALUSY 1806. 159.

81 LAGERLÖF 1990. 43-48.

IX. Mária kútja: a nefelejcsvirág eredete

Szent József és családja egy sivár völgybe ér, ahol egy kőfaragó ad nekik éjszákára szállást, meg is vendégeli őket gyümölcscsel és fekete kenyérral. A Szűzanya vízért esdekel, azonban forrást három órajárásnyira lehet csak találni. A magukkal hozott maradék folyadék elég arra, hogy a kisdedet megmosdassa édesanyja, a kicsobbanó vízből friss csermely keletkezik. A jámbor és segítőkész mester megilletődötten szemléli a varázslatot, megkéri látogatóit, hogy őrizzék meg őt emlékezetükben. Mária így felel:

„Ime megadatik neked az emlékjel,
Hogyha eltávozunk, te se felejsél el.
Nézd csak a forrásból kicsiny patak ered,
A mely nyugot felé átszeli e völgyet.
Most már tekintsd végig ezt a patak-árkot
Partján látod a sok apró kék virágot?
Azon kék virágnak e nap emlékére,
Könnyen eszedbe jut »nefelejs« lesz neve.”⁸²

Az Óri István-féle szövegváltozatban, amit az eddigiek során mutattam be, a Szűzanya tisztálkodásakor kiömlő vízből gyógyító erejű patak fakad, amelyet azóta is „Szűz Mária kútjaként” emlegetnek.⁸³

A nefelejcs sokatmondó nevének⁸⁴ története két mondában tűnik fel: az egyik a profán szférához, a másik a transzcendenshez kötődik. Egy fiatalember szerelmesével a Duna partján sétálva felfigyel a folyó hordalékszigetén néhány kék virágra. Leveti cipőjét, kalapját és kabátját, hogy leszakítsa a növényeket. Nem törődve a sodró árral, a kiszámíthatatlan akadályokkal, sem kedvese tiltakozásával, a vízbe ugrik. Letép egy marék virágot, és már majdnem eléri a partot, amikor váratlanul görcsbe rándul a teste. Erejéből nem futja, hogy kiszabaduljon az örvénylő tajtékából, úgy érzi, ütött az utolsó órája. Feltekint a lány fakó arcára, lábai elé dobja a csokrot, és ezt kiáltja: „Ne felejs!” Ezután örökre elnyeli a folyó, kedvese pedig élete végéig a hajában viseli a nefelejcsket az ifjú emlékére.⁸⁵

Egy ősi hagyomány úgy tartja, hogy Ádám (vagy az Úr) nevezte el az összes növényt a Paradicsomban: az apró nefelejcs viszont kimaradt a mustrából. Az első ember végigjárta a mezőket és kerteket, valamennyi virágot a nevéen szólította, azok beleegyezésük jeléül meghajtották magukat. A séta végeztével egy halk hang hallatszott a közelből: „Az én nevem mi lesz, Ádám?” Lenézett, és megpillantotta

82 VARGA 2008. 326.

83 http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 18.

84 Angolul „forget-me-not”, franciául „ne m’oubliez pas”, németül „Vergissmeinnicht”.

85 SKINNER 1911. 118., illetve http://www.mysticfamiliar.com/library/flower_wisdom/myths_and_legends.htm Letöltés: 2014. 03. 18.

az árnyékban félénken megbújó növényt. Ádám, hogy emlékezzen erre a mulasztására, elkeresztelte nefelejcsnek.⁸⁶

Egy harmadik eredetlegenda alapján a kis Jézus lába nyomán termett ez a virág, hogy eszünkbe juttassa mindenkor Szűz Mária rendkívül szép nefelejcskének szemét.⁸⁷

X. A megáldott föld

A menekülő Szent Család folytatván útját egy kereszteződésnél áll meg, Szent József aggódva kémleli a messzeséget, ahol porfelleg tűnik fel: üldözőik a sarkukban loholnak. Egy földműves éppen akkor végzi el búzája vetését, mikor oltalmat remélve odasietnek hozzá. Varga Lajos itt megjegyzi, hogy ezen a tájon kétszer aratnak minden esztendőben. Mária könyörög a szántóvetőnek, rejtse el őket, ám az ember sajnálkozva széttárja karját, hiszen pusztá a vidék, menedéket nem adhat. Felajánlja, hogy köntösével eltakarja a gyermeket, de a Szűzanya azt válaszolja, hogy a sűrű búzakaralások között meghúzzák magukat. Csodák csodájára a vetés beérett: dús gabona leng ott, amerre csak néznek. A zsoldosok megérkeznek, és beszédbe elegyednek a földművessel: jutalmat ígérnek, ha nyomra vezeti őket, de ha valótlanúságot állít, életével fizet.⁸⁸ A szántóvető így válaszol:

„»Tudja az Úr, hogy én hazudni nem merek
Szemeimmel láttam, a kiket kerestek.
Isten a tanúm, hogy velök beszélgettem,
Mikor ezt a tábla búzáat elvetettem!«

»Bolond vagy te – szóltak a durva katonák
Más ember már régen behordá búzáját,
Te még most se aratsz, hogy beszélhetsz ilyet
Vagy tán akkor láttad, mikor ezt vetetted?«

»Akkor láttam, uram, esküszöm az égrel!«
Mond a szántó-vető, kalapját levéve.
»Ne esküdjöz nekünk, te ostoba paraszt,
Olyan a te eszed, mint a bükkfa-haraszt!«⁸⁹

„»Él az Úr – szólt a földműves –, hogy igazat
beszélek,
Mert szemeimmel láttam, kiket ti kerestek.
Bizonyosságom Jehova, hogy velök beszéltem,
Mert itt voltak mind, mikor e magokat vetet-
tem.«

»Bolond ember ez! – szólunk bosszúsán a
katonák. – Más ember már rég behordta mind
ezt a búzáat.

Ez meg még csak beszél, s le sem aratta,
Kalászon vásik el a búzájának magja.
Lehet már annak sok napja, fél éve,
Hogy a nyomorult a magot elvetette.
Esküdjözik az ostoba, hogy akkor látta őket.
Fél év múltán hol keressük, ki tudja, hol
mennek?«⁹⁰

⁸⁶ SKINNER 1911. 119.

⁸⁷ <http://mrssymbols.blogspot.hu/2011/09/in-love-and-remembrance-forget-me-not.html> Letöltés: 2014. 03. 18.

⁸⁸ VARGA 2008. 326.

⁸⁹ VARGA 2008. 327.

⁹⁰ http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 21.

Heródes csatlósai mérgelődve hagyják magára a derék földművest, Máriáék ellenben az újabb aratásig nyugalmat lelnek nála. A szegény szántóvetőből tehető gazda válik, az „Isten áldotta föld” megalapozza boldogulását.⁹¹

Ehhez a történethez kívánkoznak Arany János elbeszélő költeményének, a *Rózsa és Ibolya*nak sorai. A tündérleány és mátkája megszöknek, csakhogy az álnok mostoha utánuk szalajtja az öreg királyt, ekkor Ibolya vetéssé, Rózsa vén aratóvá változik. A hajadon előre figyelmezteti kedvesét: „Majd felelj, ha kérdi: ezt s ezt nem sejtetted?/ Igen, még mikor ezt a vetést vetetted.”⁹²

A *szent család futása* című vers részlete pontról pontra követi a Varga Lajos által írtakat: a frissen bevetett földön aranyló kalászkok nyílnak, ezek búvóhelyként szolgálnak a vándoroknak. A poroszlók dolgavégezetlenül távoznak, a földműves felajánlja, hogy mindenét megosztja kedves vendégeivel. A szántóvető a bő búzatermés folytán meggazdagodik, az Ég így hálálja meg végül jóságos tetteit.⁹³

Kríza Ildikó szintén feleleveníti a fent vázolt cselekménysort Erdélyi Zsuzsanna gyűjtéséből, akinek egy kisterenyei asszony énekelte el emlékezetből az alábbiakat.

„Jaj, de amott jönnek, ahol porfelleget látok,
Heródesnek küldöttjei mindjárt itt találunk.
Kegyes szívű jámbor szántó
Te jó búzádat arasd le,

Hogy aratnám le Szűz Anyám, még csak most vetettem el.
De nézd csak hát jámbor szántó ez nem várja a tavaszt
Minden percben szemlátomást búzád nő egy araszt.
[...] Kérdi Heródes népe aratótól Máriát,

Mikor látta itt elmenni a zsidók királyát?
Akkor láttam, hogy e búzáat,
Vettem, amit most aratok,
Máriát a kis fiával, kit ti tudakoltok.”⁹⁴

A *Parasztbiblia* oldalain is visszaköszön ez a mozzanatsor: „... odaértek egy emberhő, aki éppen kezdett aratni. Nagy tábla búzáat kezdett aratni, és Szűz Mária és Szent József mondták, hogy menekülnek a kis gyerekekkel együtt, mert kergetik őket a katonák, meg akarják gyilkolni a kicsit. Akkor mondta nekik a gazda, hogy menjenek a búzátábla közepibe és ottan feküdjenek le, hogy ne lássák őket a katonák. [...] Az Úristen úgy megsaporította a búzáját, s egykettőre végzett az aratással, nagyon sok gabonája lett.”⁹⁵

91 VARGA 2008. 327.

92 ARANY 1983. 461.

93 http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 21.

94 KRÍZA 1982. 69-70.

95 LAMMEL – NAGY 2001. 147.

Ugyanitt másik adatközlő ekképpen idézte fel a történeteket: „Akkor kimentek a pusztára, s akkor kaparta le a paraszt az ekéjét, mert elvégezte a vetését. S mondta:

– Te szegény embőr, rejts el bennünket valahová, mer az üldözők elpusztítanak! [...]

– A gyermeket a szegényes köntösömmel eltakarom, de tiktököt ebbe a nagy sivatagba hová tudjalak elrejtteni? [...]

– Nézd a búzád vetését, oda menekülünk, megengeded-e?

A szántóvető ember csak nagy álmélkodva visszafordult, hogy az akkor elvetett búzája, aminek még nem ment el a széliről, már érő kalászos volt. [...]

– Te szegény ember - azt mondják -, nem láttál egy embert feleségestül erre menni? Bujdosnak egy kicsi gyermekkel! [...]

– Isten a tanúm, hogy amikor ezt a tábla búzát vetettem, akkor mentek erre!”⁹⁶

Bálint Sándor az *Ünnepi kalendáriumban* örökítette meg Kálmány Lajos nyomán ezt az ugyancsak apokrif gyökerű mondat: a védelmet kereső Szűz Mária és fiacskája búzaszemmé változik, a földműves pedig – az édesanya előzetes kérésére – elveti őket. Az űzővel (ebben Heródesssel) folytatott már megszokott dialógus után a szántóvető hozzáfog a betakarításhoz, a Szűzanya javaslatára keresztbe rakja a búzát. Mikor a búzaszem kipörgött, a szegény ember felfedezi, hogy Mária és Krisztus arca mindegyiken kirajzolódik.⁹⁷

A Verses Szentírára visszakanyarodva idillikus képet tár elénk Varga Lajos: József vándorbotot farag, a Szűzanya ruhát csomagol, míg a kis Jézus azzal a kék szalagon függő gyűrűvel játszik, amellyel gondviselői eljegyezték egymást. Hamarosan a gyermek elalszik, egy sas elragadja mellőle az ékszert, és elrepül vele, Mária bánkódik a kedves emlékü tárgy elvesztése miatt.⁹⁸

A Parasztbibliában a szerzőpáros feljegyezte, mikor a Szent Család elszunynyadt, Gábrriel arkangyal alászállott az égből, és elhozta a kis Jézusnak Mária jegyajándékát kék szalagra kötve. Egy madár lecsapott a magasból, kikapta kezéből a gyűrűt, híre-pora se maradt. „Ezerötszáz évig vót a földnek a gyomrába a gyűrű. Kilencszázkilencven éve, hogy meg van tanáva a gyűrű.”⁹⁹

XI. A gyűrű megtalálása

Ezerszáz év suhant el a sebes idő szárnyán: Mária jegygyűrűje háborítatlanul pihen a föld mélyében. A következő történet a dicső Itáliába kalauzol bennünket: „... ezelőtt ép nyolcszázaddal lakoza/ Egy dúsgazdag fényes herceg a neve volt Scevola”. Szemefénye húszesztendő fia, akinek egy spanyol főúri leánnyal

96 LAMMEL – NAGY 2001. 147-148. Lásd ugyanezt MAGYAR 2004. 64-65.

97 BÁLINT 1977b 28. Lásd variánsát MAGYAR 2004. 68-69. Összevetésre Leopold Schmidt 1963-ban kiadott könyvét ajánlja, melynek egy fejezete foglalkozik a szántóvető-motívummal (Die Kornfeldlegende). BÁLINT 1977b 124.

98 VARGA 2008. 327. Lásd még MAGYAR 2004. 65. Ebben egy fűrj rabolja el a gyűrűt tőlük.

99 LAMMEL – NAGY 2001. 149.

kötendő közelgő menyegzőjére készülődnek. Az apa elutazik Egyiptomba, hogy megvásároljon egy ritka drágakövet, illetve ellátogat Jeruzsálembé, hogy a Szent Sírt megnézhesse. Az egykori fáraók által uralt sivatagon lovagol át, és a bágymasztó napfény elől egy cédrusfa árnyékában lel nyihelyet. Kardját maga mellé fekteti, ám a penge egy kék selyemszalagba akad, mely egy apró gyűrűt ölel körbe. Érték-telen ékszernek gondolja, mégis elteszi, hogy emlékeztesse arra, merre járt. Hazatér palotájába, s úgy elfeledkezik a gyűrűről, mintha a világon sem lenne; csak az ifjú herceg tisztítja meg olykor a portól. Elérkezik az esküvő kitűzött napja, de a nevető kedvet felváltja a gyász jajsza, a vőlegény fekete ravatalon nyugszik. A kétségbeesett atya szölongatja, mire a halott fiatalember kinyilatkoztatja:¹⁰⁰

„Szép álmából költöttem fel szerető gyerme-
kedet,
Az angyalok közül hívtad vissza az én
lelkemet!

Mária eljegyzésének ma van szent ünnep-
napja
Szent öröm és szent vigalom van most az égi
lakba
Lelkem már onnan tért vissza tudtodra adni
néked
Hogy halálommal mért sújt a jó Isten tégedet;
Azon gyűrű, melyet hoztál keletről most egy
éve,
Az Isten anyjának ez volt egykor
jegygyűrűje.
De te ezt, mint hitvány lomot nem igen
becsülted
Hanyagságodért halálom lett a te büntetésed.

Ezt mondani ébredtem fel s megyek, várnak
rám
Az angyalok hívnak engem, Isten veled jó
atyám!”¹⁰¹

„Égi álmából költéd föl szerető gyermeke-
det,
Az angyalok közül hívtad vissza az én
lelkemet.
Eljegyzésnek napja van ma, és a jegyes
Szűz Mária,
Szent ünnep ez, vigalom van most a
Mennyországba.

Onnan tért már vissza lelkem, tudtodra
adni neked,
Hogy halálommal miért sújt a jó Isten
téged.
Azon gyűrű, melyet hoztál keletről most
egy éve,
Isten Szűz Anyjának volt a jegygyűrűje!

De te, mint hitvány lomot, semmire sem
becsülted,
Hanyagságodért halálom lett a büntetésed!
Ezt mondani ébredtem fel, s most megyek,
mert várnak rám
Az angyalok fenn az égben. Isten veled, jó
atyám!”¹⁰²

Az idős herceg siet az ékszer megkeresni, ekkor ragyogó fénysugár köze-
pén megpillantja azt felhőkön lebegve. Az apa térdre borulva imára kulcsolja
kezeit, az ifjú temetési szertartása alatt az angyalok a Szűzanya szobrára helyezik

100 VARGA 2008. 328-329.

101 VARGA 2008. 329.

102 http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 23.

a gyűrűt. Onnan végül Perugia városába szállítják, ahol ezen ereklyéhez milliók zarándokolnak.¹⁰³

Az Őri István által közreadott költemény egyik alegysége *A gyűrű csodálatos megtalálása* címet viseli. E rimes sorok szerint éppen hétszázkilencven esztendeje került elő: Scevola herceg a véletlennek köszönhetően bukkant rá, majd Olasz-honba vitette. Frigyre lépő fia rejtélyes módon búcsút int az életnek, mielőtt a házasság megköttené, s utolsó szavaival feltárja az igazságot édesapja előtt. A momentumok itt is ugyanúgy követik egymást, Perugia búcsújáróhelye temérdek hívet mozgat meg – nevezetes relikviájának hála.¹⁰⁴

Kálvin János is értekezett az ereklyéről, amelynek kitüntetett funkciója arra vezethető vissza, hogy a mátkapárok kézfogó alkalmából szokásos gyűrűváltását visszavetítik a Szűzanya korára.¹⁰⁵ Bálint Sándor forrásként a *Makula nélkül való Tükröt* említi: „A megerősítésre Szent József a maga jegyesének egy szép gyűrűt adott, amely gyűrű örök emlékezetre most is Perusium városában a Szent Lőrinc templomában tizenkét lakattal bécsukva, nagy őrizet alatt, böcsületben tartatik. És bizonyos időkben az emberek ájtatosságára kimutatattik, mindazonáltal senki nem tudja, miből van csinálva. Ahhoz éréntik a házások a maga gyűrűjüket és tőle megszenteltetnek.”¹⁰⁶ Olasz útikönyveket böngészve Perugia ismertetésénél az alábbi adatokat találtam: San Lorenzo templomának Szent Gyűrű kápolnájában őrzik ezt a súlyos achátgyűrűt, amely „állítólag viselője jelleme szerint változtatja a színét.”¹⁰⁷ Máshol azt írják, július utolsó napján a város közszemlére bocsátja Szűz Mária jegygyűrűjét, amely egész esztendőben tizenöt doboz mélyén rejtőzik.¹⁰⁸

Érdeemes közelebbről megvizsgálni a két alkotás kifejezéseit és költői eszközeit. Bal oldalra a Verses Szentírás, míg jobb oldalra a másik mű részletét idézem:

103 VARGA 2008. 329. Lásd MAGYAR 2004. 65-67. Ebben egy francia herceg a főszereplője az eseményeknek.

104 http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 23. A hétszázkilencven év alapján következtethetünk arra, hogy ez a szövegváltozat hamarabb keletkezett, mint a Varga Lajos-féle, hiszen abban nyolcszáz esztendő szerepel.

105 „Mivel most az a szokás, hogy a vőlegény menyasszonyának eljegyzésekor gyűrűt ad, azt gondolták, hogy ez Mária idejében is úgy volt, és minden hosszabb kutatás nélkül szép, drága gyűrűt szereztek erre a célra, nem törődve azzal sem, hogy a szent Szűz nagy szegénységben élt.” http://leporlak.hu/egyhtori/kalvin/irasok/KAL_EREK.HTM Letöltés: 2014. 03.23.

106 BÁLINT 1977a 173-174.

107 BELFORD és társszerzői 2005. 342.

108 SIMONIS és társszerzői 2005. 613-615.

„... év omlott már le/ Az idők tengerébe,
Az eltűnt népek helyét/ Uj nemzedék tölté be.
Fellegekig érő várak/ Omlottak le a porba,
Hatalmas és nagy királyok/ Szállottak a
sírboltba.
Érzkezeével a zord idő/ Mindent össze-vissza
tép,/ Kiméltlenül semmisít, legyen az rút
avagy szép.”¹⁰⁹

„... év omlott az idők tengerébe,
Enyészett nép helyét új nemzedék tölté be.
Fellegekig épült várak omlottak a porba,
Hatalmas királyok szállottak sírboltba.
Az idő vaskezeével mindent összetép,
Semmit sem kímélve, legyen rút vagy
szép.”¹¹⁰

Az idő = tenger metafora szemléletessége mélységével és végtelenségével függ össze, ez a képzet pedig egy megszemélyesítésben ölt testet: az évek – mint vízcseppekből álló folyóvizek – „omlanak” az idő tengerébe. Végül egy összetett poétikai képpel egészül mindez ki: párhuzamba állítják a mulandó idővel az uralkodók földi pályafutásának véges mivoltát. Az idő vas- vagy érckezének metaforája egy újabb megszemélyesítéssé formálódik, amely szétzúz mindent, „legyen az rút avagy szép”. A bravúrosan szerkesztett költői eszközök és alakzatok láncolata már allegóriává „terebélyesedik”. Lássunk egy további példát:

„Oh, de a világi öröm, hóhalmón épült
jégvár,
Komor, rideg, zord arczával az enyészet
közte jár.
Sokszor, midőn ragyogva süt az örömek
napfénye Véletlenül, váratlanul gyászfelhő
gyűl eléje,
Ilyen véletlen borult gyászba a hercegi
palota, Fel se jött és már is letűnt a boldogság
szép napja.”¹¹¹

„Ah, de a világi öröm hóhalmán épült
légvár,
Komor, hideg, zord arcával az enyészet közte
jár
Sokszor, midőn ragyogva süt az örömek
napfénye,
Véletlenül, váratlanul gyászfelhő borítja be.
Ily váratlan gyászba borult a hercegi palota,
Fel sem derült már, gyászba hullt a boldogság
hajnala.”¹¹²

A „világi örömet” a jégvárral (légvárral) és a napfénnel azonosítja egy metafora keretében, egyrészt – hiszen gyorsan elolvadhat, összeomolhat, másrészt – a fájdalom árnyékot vethet rá. A megszemélyesült enyészet, a vég ott leselkedik a boldogság napja vagy hajnala (metafora) közelében, a vihart hozó felleg megjelenése párhuzamba állítható a hercegi palota halottas jellegével.

Mária jegygyűrűjének legendáját Varga Lajoson kívül a jászkeséri Körtély István is költeménybe foglalta, erről tudósít Bálint Sándor az *Ünnepi kalendárium*-ban. A nevezetes pillanatot így vetették papírra:

109 VARGA 2008. 328.

110 http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 23.

111 VARGA 2008. 329.

112 http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03. 23.

„Kicsinylőleg tekintett a herceg a gyűrűcskére,
Se nem gyémánt, se nem arany, de még ezüst sincs benne.
Csak azt látom, hogy régiség, már régen elveszhetett,

S a ki valaha viselte, nagyon szegény lehetett.
Nem sokat ér, de emlékül azért megis elteszem,
Nem dobom el, hanem inkább magammal hazaviszem.”¹¹³

„Nézi soká és az arczán guny mosoly hogyan lenne?
Sem igazi gyémánt, sem arany, talán még ezüst se,
Biz’ azt látom, hogy régiség már régen elveszhetett
A ki egykor ezt viselte, nagyon szegény lehetett.
Nem sokat ér, de emlékül azért mégis elviszem
Ez majd reá emlékeztet, hogy jártam e vidéken...”¹¹⁴

Lammel Annamária és Nagy Ilona kötetében olvashatunk ugyanezzel a témával kapcsolatosan egyéb változatról is. A kismadár – a gyűrűvel a csőrében elröp-pent – leejtette a karikát egy vár közelében; habár az erődítmény egy földren-gés hatására összedőlt, az ékszer sértetlenül átvészelte a beomlást. Egyszer egy királyfi arrafelé sétált, felfigyelt egy világoskék szalagra, kardjával megmozgatta, az ékszert megtalálta, hazavitte, nap mint nap nézegette. Nemsokára ágynak esett, elköltözött a másvilágra, később csodával határos módon felébredt. Ennek örö-mére a gyűrűt a templomnak ajándékozták, külön tartót is készítettek számára, megbecsült ereklyeként őrizték.¹¹⁵

XII. A megalázott kevélység

Perugiában, ahol Mária eljegyzési gyűrűjét jelentős kultusz övezi, uralkodik egy döllyfős királyné, Izabella a neve. Népe nem szereti, fennhéjázó modora, gúnyos megnyilatkozásai elrettentik az embereket tőle. Megátalkodottságában végül arra vetemedik, hogy a Szűzanya iránti hódolatot és tiszteletet mind magának akarja kisajátítani. Augusztus 15-én, Mária mennybemenetelének ünnepén Úrfel-mutatáskor beront a szentmisére többedmagával, és felszólítja a híveket, hogy boruljanak térdre előtte. A főpap figyelmezteti, hogy az égiektől nyerte ő is hatal-mát, tetteiért később elszámolással tartozik. A királyné eltaszítja Isten szolgál-ját, káromló szavakkal az oltárhoz lép, a gyűrűt az ujjára húzza. Ekkor fejről lehullik a korona, karja megmerevedik, megfeketedik, mintha szén né égett volna,

113 BÁLINT 1977a 178-179. VARGA Lajos: *Szűz Mária emléke. Az angyali menyegző vagy Szűz Mária eljegyzése*. Eger, év nélkül. Változata: *Szűz Mária emléke. Csodatörténet Szűz Mária jegygyűrűjéről vagy az oltárszentségtelenítő királyné büntetése*. Eger, év nélkül. A jászkiséri református paraszti konvertita, Körtély István szeptember különös ragaszkodással szedte versbe, énekbe Mária eljegyzé-sét: Szűz Mária eljegyzéséről és menyegzőjéről, valamint a kánai menyegzőről való szép szívreható énekfüzet. Mit is jó könyvekből összegyűjtött és három sajtófogalmazású énekével bővítve kinyomtat-tatott Körtély István Jászkiséren. Budapest 1909. Bartalits. Lásd BÁLINT 1977a 186.

114 VARGA 2008. 328.

115 LAMMEL– NAGY 2001. 164-165.

palástján a drágakövek tüzes kígyóként marcangolják. Iszonyatos kínjában a halált hívja, ám a tisztelendő atya bűnbánatra inti.¹¹⁶

„»Véds eszedbe oh királyné, mert azt a Jézus mondja:
Hogy a megtérő bűnösnek nincs útja a pokolra.«
»Ha az égben van részemre egy parányi irgalom,
Bátorítsál fel oh szent atyám, lehet-e vigaszom?« [...] Könye hull a királynénak, enyhül szive fájdalma
És megtört lelkén átragyog a remény napsugara.”¹¹⁷

„»Vedd eszedbe, óh, királyné, mert azt Jézus mondja:
A megtérő bűnösnek nincs pokolra útja!«
»Óh, ha van még számomra az égben egy irgalomcsepp,
Isten felszentelt szolgálója, vigasztald meg lelkemet!« [...] Könye hull a királynénak, enyhül szive fájdalma,
és megtört lelkén átragyog a remény napsugara.”¹¹⁸

A gyülekezet imádkozik Izabelláért, majd nagy fényesség közepette az ékszer visszaszáll a kegyeszoborhoz. A királyné töredelmesen összekulcsolja kezeit, melyek újra hajlékonyakká válnak, köpenyén a lángok kialszanak, a püspök uralkodói díszét a fejére helyezi. Izabella sírva elhárítja a koronát, lemond fejedelmi jogairól, drága palástját a szobornak adományozza, és elhatározza, hogy zárdába vonul.¹¹⁹

Az oltárszentségtelenítő királyné büntetése címre hallgató költeményben Izabella szintúgy az ájtatos tömeget kívánja elzavarni, a végzete ebben is utoléri.¹²⁰

A Parasztbibliában a gögös felség „karja olyan volt, mint egy kő... Akkor letérdelt, és szentölt vízzel körülszentelték, és a gyűrű szépen visszament a tartójába. És a királynő keze újra visszakarta régi formáját. Akkor megtért a királyné, letette a palástját is és a koronáját is, hogy ő mindent a Szűzanyának ajánl, mert útét nem illeti meg, hanem minden a Szűzanyáé.”¹²¹

A jegygyűrűről szóló csodatörténet a ponyvákban kedvelt téma volt, a már emlegetett Kenderessy Danyi Péter Pál is közrebocsátotta Kaposvárott vallásos

116 VARGA 2008. 329-330.

117 VARGA 2008. 330.

118 http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03.26.

119 VARGA 2008. 331.

120 http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html Letöltés: 2014. 03.26.

121 LAMMEL – NAGY 2001. 166. Lásd MAGYAR 2004. 67-68. Ugyanez a cselekmény Gizella nevű királynéval.

énekekkel együtt.¹²² Maga Varga Lajos is többször kiadatta vékony füzetekben ugyanolyan címmel ellátva és kissé átdolgozva.¹²³

Bálint Sándor hagyatékában bukkantam rá a *Szűz Mária emléke* című ponyvára, melyet szintén Varga Lajos írt. Ebben az alábbi versek kaptak helyet: Szűz Mária születése; Az angyali menyegző vagy Szűz Mária eljegyzése; Csodatörténet Szűz Mária jegygyűrűjéről vagy az oltárszentségtelenítő királyné büntetése. Külön fejezetekre tagolva megtalálható benne A szent család futása; A gyűrű csodálatos megtalálása; Az oltárszentségtelenítő királyné büntetése; A dicsőséges halál vagy Szűz Mária elalvása és felébredése; A cédrusfa eredete vagy hol termett azon fa, melyből Jézus keresztje készült; Ahasvérus vagy a Jézus által megátkozott, örökké élő zsidó és Pilátus halála.¹²⁴

Mindezt azért tartottam lényegesnek felsorolni, mert Őri István közreadásában az ismeretlen szerzőnek tulajdonított költemények ugyanezt a címet viselik. A korábbi összehasonlítások során utaltam már arra, elképzelhető a sok stilisztikai egyezés miatt, hogy a Verses Szentírás és e poemák alkotója azonos személy. Ez a feltevésem beigazolódt, mikor kezembe vettem a ponyvát, és fellapozva ugyanazokkal a kifejezésekkel találkoztam. Azt a végkövetkeztetést vonhatjuk le ebből, hogy a Magyar Elektronikus Könyvtár honlapjáról elérhető művek Varga Lajos „szerzeményei”. A kiforrotlanabb rímkezelés alapján pedig elmondhatjuk: a Szűz Mária emléke című füzet, illetve az utóbbi költemények az általam elsősorban vizsgált Verses Szentírást megelőzően jöttek létre.

122 Mennyei istenes énekek a szent olvasóhoz. És a szűz Mária jegygyűrűjének csodás története. Isten kegyelméből az eredeti után kiadta. Kenderessy Danyi, Péter, Pál. (Somogy megye) Szőlősgyőrök. Nyom. Kéthelyi M. utódánál, Kaposvárrott. 1898. Első ének a szűz Mária olvasójához. Második ének Dallama: Jertek vig örömel szűz Máriához, Üdvözlégy szűz Mária rózsapiros hajnal. N. SZABÓ – ZOMBORI 2010. 137.

123 1. *Szűz Mária jegy-gyűrűje*. Írta: Varga Lajos Jász-árokszálláson. 195. szám. Budapest, Nyomatott Bartalits Imre könyvnyomdájában. Karmelhegyi boldogasszonyról. Ének az özvegyek és árvákról. Szűz Mária jegygyűrűjének csodatörténetéről. Dala: Hatvanhárom évet betöltött Mária Tiszta, fénylő kék egek. Üdvözlégy szűz Mária rózsapiros hajnal. N. SZABÓ – ZOMBORI 2010. 211.

2. *Kegyes hangok*. 1884. Szent Anna emléke. Szűz Mária jegy-gyűrűje. Új énekfüzet. 3.-ik szám. Írta Varga Lajos Jász-árokszálláson. Az utánnomatási jog a sajtótörvények értelmében fenntartva. 1894. Nyomatott Löw Sámuel könyvnyomdájában, Egerben. Ébresztő hangok Ének. Kármelhegyi boldogasszonyról Szent Anna asszonyról. Ének Szent Annáról az özvegyek és árvákról. Szűz Mária jegy-gyűrűjének csoda-történetéről Dallam: Franciaország délhátárában Hatvanhárom évet betöltött Mária. Tiszta fénylő kék egek Üdvözlégy szűz Mária rózsapiros hajnal. N. SZABÓ – ZOMBORI 2010. 253.

3. *Szent Anna emléke! Szűz Mária jegy-gyűrűje*. Új ének füzet. Ára 10 fillér. Kapható az Egri Nyomda-Részvénytársaságnál Egerben a „Verses Szentírás” kiadóhivatalában és minden ima-és ének-árusnál. Lásd az énekeket – mint fent. Ének Szűz Mária jegygyűrűjének csodatörténetéről. N. SZABÓ – ZOMBORI 2010. 255.

124 N. SZABÓ – ZOMBORI 2010. 239-240. A vallásos ponyvanyomtatványok között ugyanezzel a címmel és tematikával még két füzetet regisztráltak.

XIII. Az egyiptomi balzsamkert

A gyűrű kalandos hányattatása után Varga Lajos ismét a Szent Család utazására fókuszál, akiknek számos nehézségen kell úrrá lenniük. Szélviharban, tikkasztó melegben bandukolnak a sivatagban, félelmetes őserdő ösvényein hatolnak át, mikor eléjük toppan egy rablóbanda. Vezérük, egy robosztus alak követeli ruhájukat, kincseiket, ám az anyát és gyermekét körüllegő dicsfény meghátrálásra készíti; barlangjába vezeti Máriaékat, hogy kipihenjék magukat. A Szűzanya mosdóvizet kér, a rabló csókokkal halmozza el a kisdedet, közben elpanaszolja, hogy fia bélpoklosságtól (leprától) szenved. Miután megfürdetik a zsvány gyermekét abban a vízben, melyben előzőleg Jézust, a kisfiú újra egészséges lesz. A lator hálából egy darabig elkíséri őket, majd így búcsúzik: „Emlékezzél meg rólam, ha országodba érkezel.” Mintegy harminc év múltán a keresztfán szenvedő Krisztus jobbán ez a rabló várta végóráit, és elnyerte üdvösségét. Jézus bal oldalán a másik bűnös szitkozódott, míg társa emiatt megróttá – fűzi tovább a költő a jövőre utalva.¹²⁵

Visszatérve a menekülésre – Hermopolis városa mellett növekszik egy óriási, vastag törzsű fa, melyet a pogányok istenként tisztelnek, tanácsért gyakran folyamodnak a benne élő szellemhez. Mikor Máriaék a fához érkeznek, a lélek elköltözik belőle, és az ágakon érett gyümölcsök teremnek. A vérmes emberek a Szent Családra köveket vetnének, azonban mozdulatlanra dermednek, mielőtt tettüket végrehajthatnák. A Szűzanya letör egy gallyat a hajdani bálványfáról, megérinti vele a pogányokat, akik visszanyerik „előbbi épségüket.” Krisztusék közeledtére Hermopolis templomának háromszázhetvenöt idolja a porba hull, a település főpapjai ezért az idegenek előtt hódolattal meghajolnak.¹²⁶

Mathérában az ott lakók nem adnak vizet a fáradt utasoknak, akik a falu szélén táboroznak le. Szent József a földbe szúrja vándorbotját, amiből terebélyes fa sarjad („Szűz Mária szent fája”), ennek tövében hajtják álomra fejüket. A sivatag közepén hűs forrás fakad (Mária kútja), környékén füves térség terül el, narancs, citrom és füge illatozik az oázisban. Ekkor születik a balzsamfa is, melynek számos hasznos tulajdonságát és fizikai jellegzetességét felsorolja Varga Lajos,¹²⁷ ezekről már én is tettem említést a sírófa esetében.

A balzsamkert a keresztenyek elűzetése után török kézre került, a fákat kizárólag Krisztus-hívó kertészek segítségével tudták felvirágoztatni, muszlim szakemberek gondozásában ugyanis elcsenevésztesedtek. A bokrokat a Mária-kút vizével öntözték, ám annak forrása nem volt elegendő minden növénynek, úgyhogy a muzulmánok ástak egy másik kutat: ennek vizétől a fák újra elszáradtak. Ezután elegyítették a két kút vizét, ezt egy szerkezettel oldották meg, melyet négy ökör hajtott egy keresztény közreműködővel.

„Csodálatos! ha szombaton, midőn a dél elmulik,
A négy ökör meg se mozdul, bárhogyan ütik s verik

125 VARGA 2008. 331-332.

126 VARGA 2008. 332.

127 VARGA 2008. 332-333.

Hétfőn reggel teljesítik hiven teendőiket,
Ütés nélkül hűségesen huzzák a gépezetet.
Hej de sok keresztény társam tanulhatna ezektől,
Hogy ne irtózna oly nagyon az ünnepszenteléstől.”¹²⁸

A balsamot decemberben szüretelték, évente háromszor metszették: az első termés a szultánt illette, a többit vásáron értékesítették. Mária kútja és a kenet gyöngyöző fa mellett fehér márványból készült kápolna áll, ebben a Szent Család szobrát alabástromból faragták ki. Az imaházat velencei kereskedők építették, egy szerzetes lakik benne, ő üdvözli a zarándokokat, akik a balsamfa leveleit viszik el emlékként.¹²⁹

Most motívumról motívumra számba veszem az egyes epizódokat, és igyekszem összevetni apokrif feljegyzésekkel. A Verses Szentírásban anonim a rablóvezér, mégis könnyű azonosítani: Dizmász¹³⁰ a kérdéses személy. Bálint Sándor Leopold Kretzenbachert alapul véve írja, hogy az arab evangélium szerint Dizmász az Egyiptomba menekülő Szent Család életére akar törni társával együtt. A kised látán elretten a gyilkos gondolattól, cimboráját is rábírja, hogy irgalmazzanak az ártatlanoknak. „Mária ekkor így szólt hozzá: »Az Úr tégedet jobbjára állít és bűneidért megbocsájt.« A gyermek Jézus meg Máriához fordult: »Édesanyám, harminc év múlva velük együtt feszítenek majd Jeruzsálemben keresztre. Ő majd a jobбомra kerül, és a paradicsomba jut.« A középkori legenda még azt is tudja, hogy Dizmász bélpoklos gyermeke a kis Jézus fürdővizében meggyógyul.”¹³¹ A Parasztbibliában a Szűzanyáék betyárokkal találkoznak a rengetegben, az egyik útonálló „béna és csúnya” fiacskája nyeri vissza egészségét a Megváltó mosdóvizének hála.¹³² Ugyanebben a kötetben más helyen a haramia nyomorék gyermekének nő ki keze-lába.¹³³

Kríza Ildikó mutatott rá arra az adatra, amely a keleti kereszténység területén népszerű témaként felbukkan: a „pogány” ellenség a szakrális lényről áradó fényesség miatt megadja magát, elhagyja fegyverét. Jelen esetben a fa gonosz szelleme Jézusék közeledtére eltávozik korábbi rejtkehelyéről.¹³⁴

James George Frazer klasszikus művében taglalja, hogy a litvánok – akárcsak az ősszlávok vagy a germánok – a kereszténység felvétele előtt fákat imádtak. Néhányan például a tölgyektől jóslatszerű válaszokat kaptak, és úgy vélték, azok, akik a szent ligetben, erdőben (azaz a szentélyben) leszakítanak egy ágat,

128 VARGA 2008. 333.

129 VARGA 2008. 333-334.

130 A Szent Család egyiptomi menekülése a hagyományban című fejezetben Dumachusként már találkozhattunk vele. „Dizmász a jobb lator, az első szentek egyike. Társa káromolta, ő azonban kérte Jézust: emlékezzél meg rólam, amikor országodba jutsz. Erre ő így felelt: bizony, bizony, mondom neked, még ma velem leszel a paradicsomban (Lukács 23. 43).” Lásd BÁLINT 1977a 276. Varga Lajosnál ugyanez köszön vissza.

131 BÁLINT 1977a 276.

132 LAMMEL – NAGY 2001. 150. Máriavölgy (Mariathal, Marianka, ma Szlovákia) alapító csodája szerint ugyanígy gyógyult meg egy rabló két torzszülött gyermeke annak a forrásnak a vizétől, amelybe a Mária-szobrot rejtették. BÁLINT – BARNÁ 1994. 75.

133 LAMMEL – NAGY 2001. 153.

134 KRÍZA 1982. 68.

hamarosan meghalnak, kedvezőbb esetben megbénul valamelyik végtagjuk.¹³⁵ Azt tartották, hogy a szellem a fában ölt testet, így lelket ad annak; egy másik eszmefuttatás szerint a fa nem a teste, csak a lakhelye a szellemnek, ezért azt bármikor elhagyhatja vagy visszaköltözhet oda.¹³⁶

A Varga Lajos-féle szövegben korai animisztikus képzeteket fedezhetünk fel, erről tanúskodik maga a bálványfa, illetve a neki tulajdonított jövendölési képesség. Bár a Verses Szentírásban Mária töri le az ágat, mégis a pogányok válnak mozdulatlaná ártó elhatározásuk miatt – Jézus édesanyja éppen e tiltott gesztussal szabadítja meg őket dermedtségükből.

Az istenként tisztelt szobrok pusztulásának a Szent Családhoz kötődő motívuma Pszeudo-Máté evangéliumából ered, erről az egyiptomi menekülés hagyományainak tárgyalásakor már szóltam.¹³⁷ A Megváltó gyermekségének arab evangéliumában rögzítették, mikor Krisztusék a bálványok városához közeledtek, a helység homokbuckává változott.¹³⁸

Matareában¹³⁹ (Mathérában) Jézus forrást fakasztott, amelynek vizében a Szűzanya kimosta fia ingét, és a kisdud lehulló verítékéből keletkezett a balzsam.¹⁴⁰ Egy ősi tradíció szerint e fa első csemetéit Sába királynője ajándékozta Salamonnak, aki a növényt meghonosította a palesztinai kertekben is. A júdeai balzsamültetvények nagy népszerűségnek örvendtek, azonban a római megszállás hírére a lakosság meg akarta semmisíteni ezeket, nehogy a hódítók kisajátíthassák maguknak. A balzsamkertek hanyatlása a török uralom alatt már olyan méreteket öltött, hogy a kereszties háborúk idejére a dús kertek teljesen eltűntek.¹⁴¹

Szűz Mária kútjának legendája úgy szól, hogy a Szent Család e tájra érkezvén nem lelt vizet, ekkor Krisztus a homokban ásni kezdett, mire ujjai nyomán csermely bugyogott fel. A keresztények templomot, majd az oszmánok is mecsetet emeltek a csodás forrás mellé, ahová Jézus-hívők és muzulmánok egyaránt eljöttek, hogy enyhülésre és gyógyulásra találjanak.¹⁴²

A történések sorrendje alapján arra következtethetünk, hogy Varga Lajos a *Makula nélkül való Tükör* harminchetedik része („Micsoda csudák történtek az úton, és Egyiptomban”) nyomán írhatta meg versben ezt a „fejezetet”. Az Ujfalusy Judit által fordított könyvben a pálmafás jelenet után a tolvaj fiának

135 FRAZER 1998. 73.

136 FRAZER 1998. 79.

137 Lásd bővebben ADAMIK – BOLLÓK 1996. 62-63. és A Szent Család egyiptomi menekülése a hagyományban című fejezet. Az idolkok száma (355 és 375) jelképes célzás az év napjainak számára, a településen vélhetően minden egyes napnak megvolt a maga „istensége” szobrok képében.

138 ADAMIK – TÓTH 1996. 34.

139 Ez a város nem messze fekszik Kairótól északkeleti irányban – a hajdani Heliopolis szomszédságában. ADAMIK 1996. 148.

140 ADAMIK – TÓTH 1996. 34.

141 KERESZTY 1998. 194., ugyanez a tartalom <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mekka-balzsamfa.html> Letöltés: 2014. 04. 03.

142 LÉVAY 1934. 68.

szerencsés gyógyulása következik,¹⁴³ beszámol a vadállatok hódolásáról Krisztus előtt és a Szűzanya útján nyíló rózsákról is. A bálványfa és szellemének „kiüzetését”,¹⁴⁴ valamint az istenszobrok leomlását¹⁴⁵ követően a pogányok elől Máriaék egy kettéváló fügefában rejtőznek el. Mathera kapcsán a forrásról,¹⁴⁶ a balzsamkertről és gondozásáról,¹⁴⁷ illetve a Szűzanya kútjának¹⁴⁸ eredetéről, a háromszori balzsamszűretről¹⁴⁹ tájékozódhatunk bővebben.

143 „A Lator felesége is az ő gyermekét (ki mindenestül poklos volt), abban a vízben megfőroztette, és mindgyárt poklosságából megtisztult, kin igen igen csudalkozot a Lator, és a Gyermekek Szentségét mind jobban kezdte ismerni. Más nap midőn jó darabig a Szűz Máriát el kesértette volna, monda utólyára a kis Jészusnak: Emlékezzél meg rólam midőn Országodba jutsz. E pedig azon Lator volt, a ki Kristus Urunkal az után megfeszítettet, és azon világosságából, kit gyermekiségében rajta látot, újjoban meg ismérte...” UJFALUSY 1806. 159-160.

144 „Egyiptusnak első Városa a hová érkeztek Hermopolis volt: azért az Atya Isten meg akarta mutatni kicsoda légyen az, a ki oda mégyen, mert egy rettenetes magas fa állot a kapu előtt, a kit Isten gyanánt imádtak, és midőn a Szűz Mária mellette ment volna Szent Fiával, nagy véletlenül kezdett reszketni, és teteivel a földig lehajlot, a gonosz lélek pedig aki benne lakott mindgyárt ki ment onnét, a fának pedig az időtül fogva olly nagy ereje volt, hogy ha gyümölcsibül, levelibül avagy-avagy héjából valamely beteg vett, sokan meg gyógyúltak.” UJFALUSY 1806. 160-161.

145 „A Városban pedig volt egy pogányok Temploma, kiben három száz hatvan öt Balvány képek valának, és minden nap valamelyikének közzülök áldoznak vala; ahoz a Templomhoz érkezet a Szűz Mária, az ő Szent Fiával, kétség nélkül Isteni sugárlásból. Midőn azért az ájtóhoz jöt volna, reszketni kezdettek a Bálványok, és bémenvén a Templomba a földre mind leestek, és darabokra törtek [...] Nem csak egy Templomban történt az, hanem az egész Egyiptom Országában...” UJFALUSY 1806. 161.

146 „Hermopolis, és Alkarium közöt fél útban egy Mathera nevü falú van, a hova nagy megszomjúhozva bément a Szűz Mária Szent Jóseffel, és egy italt kívánt, de a pogány emberek sehol nem akartak egy ital vizet adni [...] nem találván azért Szent Jósef sehol vizet, ki mentek a falúból, és a Szűz Mária nagy bágyadva le ült a földre; Szent Jósef pedig nagy szanakodva mellette állot [...] Midőn pedig a Szűz Mária buzgón imádkoznék, imé a hol ült jobb felé, a fővényes földből egy szép fris forrás viz fakadot ki, a mellyen igen meg örülének, kétség nélkül mind a ketten térdre esvén sirva Istennek hálat adtak: azért ivának belőle, és a Szűz Mária az ő Szent Fiát meg mosogatta benne, a póla ruhákat is ki mosta, és egy kősziklán meg is száraztotta; a mely most is nagy becsületben tartatik.” UJFALUSY 1806. 162-163.

147 „Azon viz forrás annyira el terjedet, hogy nem csak földet, a ki terméketlen volt, meg zöldítette; hanem nem messze azon forráshoz a balsamum kert is fakadot ki, avagy ki nyölt, kihez hasonló nem, mert ha azon balsamumból egy csepet kézre kennek, az egész test meg frissül tüle; ha pedig szemébe eresztnek valakinek egy csöppet, vénségében szeme világa el nem változik, ha holt testet véle megkennek, sok esztendeig rothadástul meg tartya, a betegek csak szagátul is meg erősödnek [...] Pálma, Cyprus és füge, s más kedves gyümölcs fák is vannak benne, a mellyek jobban ékesitik azon kertet [...] Azon fának mindenikének külön gondviselője van, azok pedig Keresztények: ha pedik (!) a Török másnak adgya, mingyárt veszni kezdenek más gonviselése (!) alat.” UJFALUSY 1806. 163.

148 „Más vízzel nem öntözhetni, hanem csak abból a kutacsakából, a ki a Szűz Máriának ki fakadot, de mivel az igen kicsiny volt, a pogányok nem meszsze egy nagy kutat csináltak, és négy ökr vonta a vizet, és csatornának eresztették azon kertben; de eleintén veszni kezdettek tőle a balsamum fák: azért azt gondolták, hogy a Szűz Mária kúttyába azon kútból csatornyákon ereszszeék a vizet; hol azzal egyben eyeledgyék (!), és úgy haszna vala. Csudára méltó, hogy azon ökrök Szombaton déltül fogva heftün reggelig, akár mennyit verjék is nem akarnak vizet húzni, példát adván az embereknek az ünnepeg megöllésére [...] A pogányok azon kút mellett márvány kőből egy házat építettek, mellyben szüntelen két lámpás ég a Jészus és Mária tisztességére. Az után pedig a Törökök engedelmébül a Velencei kereskedők egy Kápolnát építettek, és ott Szent Miséket mondanak.” UJFALUSY 1806. 163-164.

149 „Azon balsamumot esztendőben háromszor szedik Decemberben, a kit elsőben szednek, azt csak éppen a Török Császárárt tartják: azért mikor szedik, mindenkor egy Török Basa jelen vagyon, és senki nem mér belőle venni: a kit másodsor, e harmadszor szednek, az immár nem olly erős, seho- vá nem plántálhattják, mert mihent máshová akarják vinni, mindgyárt elvész, és sehol nem is nőhet másut, hanem csak ebben a kertben, kit az Angyalok, a Jészus, Mária, Jósef tisztességére öltettek...” UJFALUSY 1806. 163-164.

Ezzel a költeménnyel véget ér az egyiptomi meneküléshez közvetlenül kapcsolódó epikus Mária-énekek sora. Varga Lajos ebben a részegységben kitér még többek között Heródes betlehemi vérfürdőjére, a gyermek Keresztelő Szent János megszóktetésére és felcseperedésére, Zakariás főpap vértanúságára, Szent Joákhim halálára, valamint a Szent Család Názáretbe való visszatérésére.¹⁵⁰

XIV. Összegzés

Tanulmányomban Varga Lajos nagyszabású alkotásának, a Verses Szentírásnak azon részleteit mutattam be, melyek a Szent Család egyiptomi menekülésével foglalkoznak. A bevezetésben előrevetített kérdéseket szem előtt tartva a következőket állapíthatjuk meg: a költő apokrif evangéliumokat, szóbeliségben élő hagyományokat, eredetmagyarázó mondákat, saját képzelete által megrajzolt cselekménymozzanatokat és vallásos ponyvák csodatörténeteit is felhasználhatta művében. A legaprólékosabb adatokkal a *Makula nélkül való Tükör* szolgálhatott számára (az egyiptomi balsamkert, kisebb mértékben Szűz Mária jeggyűrüje esetén).

A kutatásom során összehasonlítottam más népek hitregéit a magyar folklórányaggal, melyek a különféle növények teremtéséről szólnak (gyöngyvirág, százszorszép, nefelejcs). A gyöngyvirág nálunk a Szűzanya könnycseppjeiből keletkezett, míg ugyanez a motívum a százszorszáppal kapcsolatban szerepel más európai legendában. E két növény származását Éva és Mária Magdolna alakjához is társítják. A nefelejcs eredetét köthető a Paradicsomban az Úrhoz, Ádámmal, másfelől Máriához és a kis Jézushoz. Az árvalányhaj a Szűzanya köre leomló hajszájai nyomán született, azonban erre vonatkozóan nem találtam semmilyen utalást a nemzetközi irodalomban. A sírófa magyar sajátosság, ilyen elnevezésre nem bukkantam sehhol, azonosítása szintén kérdéses marad.

A segítőkész pálmafa és a bálványok leomlása Pszeudo-Máté, a latrokkal való találkozás, a forrásfakasztás, a balsam A Megváltó gyermekségének arab evangéliumában előforduló elemek. A jószívű földműves és a búzatábla megáldása párhuzamba állítható bizonyos német legendával.

Varga Lajos a Szent Család futását, Szűz Mária eljegyzési gyűrűjének történetét, a fennhéjázó királyné megbüntetését többszöri kiadással, ponyván való terjesztéssel, átdolgozással adta közre, közben néhány változtatást is véghezvitt rajta.

Munkámban vizsgáltam a szimbolikus jelentéseket, költői eszközöket, összevettem egyéb epikus énekeket az adott tematikához fűződően, ezeket összefüggésbe hoztam a legendaballadákkal nyelvi megformáltságuk, tanító célzatuk és apokrif jellemzőik alapján.

150 VARGA 2008. 335-343.

Irodalom

- ADAMIK Tamás (szerk.)
1996 *Csodás evangéliumok*. Budapest: Telosz Kiadó.
- ARANY János
1983 *Arany János költeményei*. Békéscsaba: Helikon Kiadó.
- BÁLINT Sándor
1977 *Ünnepi kalendárium I-II. A Mária-ünnepok és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Budapest: Szent István Társulat.
- BÁLINT Sándor – BARNÁ GÁBOR
1994 *Búcsújáró magyarok*. Budapest: Szent István Társulat.
- BÁLINT Sándor – OROSZ ISTVÁN
1991 *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza*. Szolnok: Versegly Ferenc Megyei Könyvtár.
- BELFORD, ROS et al. (főmunkatárs)
2005 *Olaszország*. Budapest: Panemex – Grafo Kiadó.
- BENEDEK ELEK
1968 *A kék liliom és más mesék*. Budapest: Móra Könyvkiadó.
- CLEENE, Marcel de – LEJEUNE, Marie Claire
2003 *Compendium of Symbolic and Ritual Plants in Europe / Vol. I. Trees & Shrubs / Vol. II. Herbs*. Ghent.
- FARAGÓ Jánosné
1998 Búcsú és búcsúvezetők Jászárokszálláson. In: Barna Gábor (szerk.): *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei*. Budapest – Szeged: Magyar Néprajzi Társaság – Néprajzi Tanszék. 264-274.
- FRAZER, James George
1998 *Az aranyág*. Budapest: Osiris Kiadó.
- GAÁL Károly
2009 *Az andocsi Mária gyermekei. Adatok az andocsi búcsújáróhely néprajzához*. Szeged – Dunavarsány.
- KERESZTY Zoltán
1998 „Nézzétek a mező liliomait...” *Bibliai növények a hit és a tudomány fényében*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete.
- KRÍZA Ildikó
1982 *A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
1988 *A legendaballada*. In: Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar néprajz V*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 372-380.
- LAGERLÖF, Selma
1990 *Krisztus-legendák*. Budapest: Első Vertikális Kiszövetkezet.
- LAMMEL Annamária – NAGY Ilona
2001 *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- LÁZÁR Imre

- 2001 *Keresztény zarándokhelyek Egyiptomban. Utazás a Szent Család nyomában.* Budapest: Panoráma Könyvkiadó.
- LÉVAY Mihály (szerk.)
1934 *A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái.* Budapest: Franklin Társulat.
- LUGOSSY Ilona
1998 Varga Lajos jázszági búcsúvezető, a Verses Szentírás alkotója (1855–1909). In: Barna Gábor (szerk.): *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei.* Budapest – Szeged: Magyar Néprajzi Társaság – Néprajzi Tanszék. 51-67.
- MAGYAR Zoltán
2004 *A herencsényi mesemondó. Herencsényi mesék, mondák és tréfás elbeszélések.* Budapest: Balassi Kiadó.
- N. SZABÓ Magdolna – ZOMBORI István
2010 *Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában. Religiöse Kolportagedrucke in Sándor Bálints Nachlass.* Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- NAGY Ilona
2001 *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór.* Budapest: L'Harmattan.
- PÁSZTOR Lajos
1943 *A Máriavölgyi kegyhely a XVII-XVIII. században. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv IV. 1942/1943.563-600.*
- SIMONIS, Damien et al.
2005 *Olaszország.* Budapest: Park Könyvkiadó.
- SKINNER, CHARLES M.
1911 *Myths and Legends of Flowers, Trees, Fruits and Plants in all Ages and in all Climes.* Philadelphia – London: J. B. Lippincott Company.
- THOMPSON, Stith
1966 *Motif-index of folk-literature. A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books and local legends. Vol. I.* London: Bloomington – Indiana University P.
- TOMPA Mihály
1870 *Tompa Mihály összes költeményei III.* Budapest: Méhner Vilmos kiadása.
- UJFALUSY Judit
1806 *Makula nélkül való Tükör. Melly az üdvözítő Jéhus Kristusnak, és Szent Szülőjének életét, úgy keserves kinszenvedését is, és halálát adgya elő.* Hatodik, és megjobbított kiadás Budán: A Királyi Magyar Universitas Typographiájának betűivel.
- VARGA Lajos
2008 *Verses Szentírás vagy Biblia. Az Ó-és Új-szövetség történetei. Az eredeti szöveg nyomán, ősrégi legendákkal bővítve a magyar nép, ájtatos társulatok, családok és egyes hívők épülésére, Isten dicsőítésére, a keresztény hitvallás ismertetésére és terjesztésére a mai kor népies nyelvén, könnyen megérthető versekbe foglalva.* Ötödik-egyetememes nagybetűs kiadás. Egri Nyomda Részvénytársaság. Az 1926-os kiadás reprintje. Budapest: Ős- Kép Kiadó.

Internetes források

- http://mek.niif.hu/07800/07884/html/szoveg_ori.html – Magyar Elektronikus Könyvtár: Szűz Mária születése és más kegyes történetek versben elbeszélve. Közreadja: Őri István. Letöltés: 2014. április 19.
- <http://lexikon.katolikus.hu/B/balzsamfa.html> – Magyar katolikus lexikon: „balzsamfa” szócikk. Letöltés: 2014. április 19.
- <http://lexikon.katolikus.hu/G/gy%C3%B6ngyv%C3%A9r.html> – Magyar katolikus lexikon: „gyöngyvirág” szócikk. Letöltés: 2014. április 19.
- <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mekka-balzsamfa.html> – Magyar katolikus lexikon: „Mekka-balzsamfa” szócikk. Letöltés: 2014. április 19.
- <http://lexikon.katolikus.hu/M/menek%C3%BCI%C3%A9s%20Egyiptomba.html> – Magyar katolikus lexikon: „menekülés Egyiptomba” szócikk. Letöltés: 2014. április 19.
- <http://lexikon.katolikus.hu/S/sz%C3%BCnaxarion.html> – Magyar katolikus lexikon: „szünaxarion” szócikk. Letöltés: 2014. április 19.
- <http://www.osiek.org/bmasala/art/fleurs.html#fle> – Quelques fleurs et leurs couleurs un langage à redécouvrir. Letöltés: 2014. április 19.
- <http://www.sciences360.com/index.php/legends-and-facts-about-the-lily-of-the-valley-3518/> – Cherylyne Saylor-Paul: Legends and Facts about the Lily of the Valley. Letöltés: 2014. április 19.
- <http://wol.jw.org/hu/wol/d/r17/lp-h/2002047> – Őrtorony Online Könyvtár: A „könnyező” fa sokoldalú „könnycseppjei”. Letöltés: 2014. április 19.
- http://www.mysticfamiliar.com/library/flower_wisdom/myths_and_legends.htm – Flower Wisdom: Myths and Legends Flower – Wisdom insights into the Myth and Legends of flowers. Letöltés: 2014. április 19.
- <http://mrssymbols.blogspot.hu/2011/09/in-love-and-remembrance-forget-me-not.html> – In love and remembrance: the forget-me-not. Letöltés: 2014. április 19.
- http://leporollak.hu/egyhtori/kalvin/irasok/KAL_EREK.HTM – Kálvin János értekezése az ereklyékről (1543). Franciából fordította Ceglédi Sándor – Pápa, a Főiskolai Könyvnyomda betűivel, 1907. Letöltés: 2014. április 19.